

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra speciální pedagogiky

**Výchovná práce v Zemské polepšovně
v Opatovicích nad Labem**
(Bakalářská práce)

Autor:	Zdenka Mezeiová, DiS.
Studijní program:	B7506 - Speciální pedagogika
Studijní obor:	Výchovná práce ve speciálních zařízeních
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Tibor Vojtko, Ph.D.
Oponent práce:	doc. PhDr. Boris Titzl, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Zdenka Mezeiová, DiS.

Studium: P17K0300

Studijní program: B7506 Speciální pedagogika

Studijní obor: Výchovná práce ve speciálních zařízeních

Název bakalářské práce: **Výchovná práce v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem**

Název bakalářské práce AJ: Educational work in the Provincial reformatory in Opatovice nad Labem

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se zabývá historií výchovné práce v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem. Popisuje účel otevření polepšovny, výchovné praktiky, které užívala pro převýchovu svých chovanců a historický vývoj celého ústavu v mezidobí let 1890 - 1951. Práce nejprve objasňuje pojmy, které jsou úzce spojené s tímto tématem, poté přechází k počátkům péče o osoby s poruchou chování a klasifikuje poruchy chování. Postupně se dostává ke klíčovému tématu a to k samotné Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem.

HALÍŘOVÁ, Martina. Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914, Disciplinace jako součást ochrany dětství. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. ISBN 978-80-7395-818-3. Kolektiv autorů. Theatrum historiae 7. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010. Evidenční číslo MK ČR E 19534. ISSN 1802-2502. VOJTOVÁ, Věra. Kapitoly z etopedie. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti. Brno: Masarykova univerzita, 2004. ISBN 80-210-3532-3. ŠVARCOVÁ, Eva. Úvod do etopedie. Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, 2002. ISBN 80-7041-449-9. KLÍMA, Pavel, KLÍMA, Josef. Základy etopedie: uvedení do etopedie, nárys vývoje a organizace péče. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. ISBN neuvedeno.

Garantující pracoviště: Katedra speciální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Tibor Vojtko, Ph.D.

Oponent: doc. PhDr. Boris Titzl, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 31.1.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce doc. PhDr. Tibora Vojtka, Ph.D. a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Tiborovi Vojtkovi, Ph.D. za odborné vedení bakalářské práce, za cenné rady a připomínky při jejím zpracování. Dále děkuji všem, kteří mě při psaní práce podpořili.

Anotace

Mezeiová, Zdenka. *Výchovná práce v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020. 58s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá problematikou výchovné práce v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem. Teoretická část bakalářské práce definuje pojmy výchova a etopedie. Následně jsou zde uvedeny klasifikace poruch chování užívané ve speciální pedagogice.

Empirická část práce se zaměřuje na historii péče o osoby s poruchou chování. Rozsáhlá část je věnovaná počátkům a vývoji institucionální péče o osoby s poruchou chování v našich zemích. Blíže se zastavuje u založení Zemské polepšovny v Opatovicích nad Labem. Podrobně popisuje její založení, organizaci a předkládá také výchovné praktiky, které užívala pro převýchovu svých chovanců. Zaměřuje se na legislativu ovlivňující činnost polepšoven. Závěrem pak rekapituluje výsledky výchovné práce.

Celou prací se prolíná jméno Aloise Zikmunda, který je zde vystihován jako zastánce progresivních výchovných metod.

Klíčová slova: Zemská polepšovna, výchova, poruchy chování, Alois Zikmund

Annotation

Mezeiová, Zdenka. *Educational work in the Provincial reformatory in Opatovice nad Labem*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2019. 58 pp. Bachelor Thesis

The bachelor thesis with problem educational work in the Provincial reformatory in Opatovice nad Labem. The theoretical part of the thesis contains the concepts of education and etopedy. Subsequently, the classifications of user behavior disorders in special education is presented.

Empirical part focuses on the historical care of people with behavioural disorders. An extensive part is devoted to the origins and institutional care of people with behavioural disorders in our countries. They stopped closer to the founding of the Provincial reformatory in Opatovice nad Labem. It describes its founding, the organization and also presents educational practices that used for the education of their wards. It focuses on legislation affecting the activities of Provincial reformatory. Finally, it recapitulates the results of educational work.

The whole work is intertwined with the name of Alois Zikmund, who is portrayed here a proponent of progressive educational methods.

Keywords: Provincial reformatory, education, behavioral disorders, Alois Zikmund

Obsah

Úvod	9
1 Vymezení pojmů	10
1.1 Výchova	10
1.2 Klasifikace poruch chování	11
1.2.1 Mezinárodní klasifikace nemocí	11
1.2.2 Sociální klasifikace poruch chování	12
1.2.3 Endogenní a exogenní klasifikace dle Aloise Zikmunda	13
2 Počátky institucionální péče o osoby s poruchou chování v našich zemích	14
3 Zemská polepšovna Opatovice nad Labem	19
3.1 Zřízení a vývoj ústavu	19
3.2 Časový rozvrh dne	21
3.3 Stravování	22
3.4 Osobní a ložní prádlo chovanců	22
3.5 Finanční prostředky chovanců	23
3.6 Zánik polepšovny	23
4 Legislativa	25
4.1 Umístění do polepšovny	25
4.2 Protitulácký zákon	25
4.3 Zákon o donucovacích pracovnách a polepšovacích ústavech	26
4.4 Hranice trestní odpovědnosti	26
4.5 Zákon o trestním soudnictví nad mládeží	26
4.6 Období nacistické okupace	27
4.7 Zákon o základní úpravě jednotného školství	28
5 Výchovná práce v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem	29
5.1 První období – Přijetí chovance a první krok do vychovatelny	29
5.1.1 Pozorování a diagnostika chovance	30
5.2 Druhé období – výchova chovanců	31
5.3 Všeobecné výchovné prostředky	32
5.3.1 Domácí řád	32
5.3.2 Pravidelné denní přehlídky	32
5.3.3 Dozor	32

5.3.4	Rozkaz	33
5.3.5	Motivace.....	34
5.3.6	Odměny	34
5.3.7	Tresty	35
5.3.8	Samospráva chovanců	36
5.3.9	Četba.....	37
5.3.10	Hudba, zpěv a divadlo	37
5.3.11	Bohuslužby	37
5.3.12	Tělocvik, sport, hry a vycházky	38
5.3.13	Výchova prací	38
5.4	Vyučování	39
5.4.1	Ústavní škola (Obecná škola).....	39
5.4.2	Ústavní živnostenská škola pokračovací (škola učňovská)	40
5.4.3	Ústavní lidová škola hospodářská	42
5.4.4	Vychovatel	42
5.5	Třetí období – propuštění z vychovatelny	43
6	Výchovné výsledky	44
7	Závěr	46
	Použitá literatura:.....	47
	Historické prameny:	51
	Zákony a zákoníky:.....	52
	Obrazová příloha:	53

Úvod

Předkládaná práce se snaží zmapovat výchovnou práci v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem, která byla založena 10. dubna 1891. Na základě prostudovaných historických pramenů usiluji o důkladné popsání výchovných prostředků a jejich vlivu na samotné chovance. K získání historických faktů jsem použila přímou metodu bádání. Po pečlivém prostudování získaných dokumentů jsem poskládala mozaiku, z které jsem složila celkový obraz opatovické polepšovny.

Polepšovny byly zřízeny jako ústavy pro polepšení zločinné, mravně zpustlé, nebo sociálně ohrožené mládeže. Vznik zemských polepšoven svědčil o tom, že i zemská vláda byla znepokojena vývojem delikvence dětí a mládeže. Zavírání mladistvých káránců do polepšoven bylo hlavně obranným společenským opatřením proti mladistvým delikventům. Důsledky poruch chování měly vždy vážný dopad na společnost. Zřízením polepšoven společnost zároveň přijala odpovědnost za prospěch i takové osobnosti, jakou je člověk s poruchou chování.

K dosažení nápravy chování sloužila celá řada prostředků. Byly to především výchova prací, vyučování, sport, náboženství, vedení k čistotě, odměny a tresty. Každá aktivita měla v denním rozvrhu stanoven svůj přesný čas a délku trvání. V opatovické polepšovně měla z počátku péče o mravně narušené jedince převážně empirický charakter, neměla dostatečné vědecké zpracování a často vycházela z intuice. To se však výrazně změnilo s nástupem Aloise Zikmunda do opatovické polepšovny.

1 Vymezení pojmů

1.1 Výchova

Výchova může být definována rozdílným způsobem. Výchova je činnost, která ve společnosti zajišťuje předávání „duchovního majetku“ společnosti z generace na generaci a její podstatou je zprostředkování vzorců a norem chování.¹ Výchovná činnost je proces zespolečňování člověka záměrným ovlivňováním v souladu s danými kulturně společenskými podmínkami.²

Výchovou se ve speciální pedagogice rozumí výchova, která se zaměřuje na odstranění, nebo potlačení příčin i důsledků defektivity a na formování osobnosti člověka v jeho dosažených možnostech.³

Etopedie – z řeckého *éthos* = mrav, *paideia* = výchova.⁴ Tato struktura pojmu odpovídá koncepci označování všech oborů speciální pedagogiky, kdy se vždy zdůrazňuje, co je především předmětem speciální výchovy. Etopedie je obor teorie a praxe zaměřený na výchovu sociálně ohrožené, narušené a obtížně vychovatelné mládeže.⁵ Etopedie se zabývá výchovou, převýchovou, vzděláváním a pracovní přípravou sociálně narušené mládeže.⁶ Původně byla etopedická problematika zahrnuta v oboru psychopedie. K vyčlenění etopedie z oboru psychopedie došlo v roce 1969.⁷ Podle některých odborníků je součástí sociální pedagogiky, podle jiných je součástí speciální pedagogiky. Záleží na tom, z jakých východisek se k subjektům, které jsou předmětem jejího zájmu, přistupuje.

Defektem v etopedii je mravní narušenost. Ta je znakem jedinců s poruchami chování, který charakterizuje narušený vztah k hodnotovému systému. K tomuto pojmu náleží různá synonyma. Dříve to byla obtížná vychovatelnost, v současné době je to pojem sociálně patologické projevy nebo širší termín poruchy chování.⁸

¹ PRŮCHA, J., 2009, s. 16.

² KRAUS, B., 1999, s. 8.

³ SOVÁK, M., 1980, s. 18.

⁴ CHALOUPKA, L., 1986, s. 17.

⁵ PRŮCHA, J., 2009, s. 90.

⁶ RENOTIÉROVÁ, M., s. 251.

⁷ PIPEKOVÁ, J., 1998, s. 188.

⁸ PIPEKOVÁ, J., 1998, s. 189.

1.2 Klasifikace poruch chování

Problém vzniku poruch chování je velmi složitý. V odborné literatuře se setkáváme s nejrůznějšími přístupy, které zdůvodňují vznik poruch chování, najdeme zde také různé klasifikace těchto poruch. Jejich odlišnost souvisí s interpretací problematiky z různých pohledů různými vědeckými obory a s variabilitou příčinných vlivů. Zahrnuje v sobě aspekty psychologické, pedagogické, právní, společenské, lékařské a mnohé další. Klasifikace jednotlivých oborů se prolíná, překrývá i střetává. V následující části bakalářské práce uvádím vedle klasifikací užívaných ve speciální pedagogice i klasifikaci medicínskou. Uvádím to z důvodu, že právě v oboru speciální pedagogiky pracuje pedagog často s lékařskou dokumentací. Správný výklad sdělení lékaře může pedagogovi usnadnit cesty k hledání nejlepšího řešení pro každého konkrétního žáka.

1.2.1 Mezinárodní klasifikace nemocí

Mezinárodní klasifikace poruch chování, kterou najdeme v Mezinárodní klasifikaci nemocí 10. revizi dále jen „MKN-10“, je hodně užívaná a učitel se s ní často při práci s žáky s poruchami chování a emocí setkává. Je však důležité zdůraznit, že zařazení do některé z daných medicínských kategorií není podkladem pro indikaci vzdělávání ve speciálně pedagogickém rámci. Medicínská klasifikace je zaměřena především na poruchu jako takovou a na její odlišení od poruchy jiné. Slouží především lékařům pro zvážení odpovídajících léčebných postupů.⁹

Podle třídění MKN-10 se obtížné a neposlušné chování dětí zařazuje do diagnostických kategorií poruchy chování (F91), poruchy přízpusobení (F43) a poruchy sociálních funkcí (F94).¹⁰ Poruchy chování pod kódem F91 jsou popisovány takto: *„Poruchy chování jsou charakterizovány opakovaným a přetrvávajícím agresivním, asociálním nebo vzdorovitým chováním. Takové chování by mělo výrazně překročit sociální chování odpovídající danému věku, mělo by být proto mnohem závažnější než běžné dětské zlobení nebo rebelantství dospívajících a mělo by mít trvalejší ráz (šest měsíců a déle). Tento druh poruch chování však může být projevem i jiné psychiatrické poruchy a v takovém případě má být preferována příslušná diagnóza. Chováním, na němž je diagnóza založena, je například nadměrné praní se nebo týrání, krutost k lidem nebo ke zvířatům, závažné destrukce majetku, zakládání požárů, krádeže, opakované lži, záškoláctví a útěky z domova, neobvykle časté a silné*

⁹ VOJTOVÁ, V., 2008, s. 63.

¹⁰ JANSKÝ, P., 2007, s. 60.

*výbuchy vzteku a nekázeň. Pro diagnózu postačuje jeden z těchto typů chování, pokud je výrazný, nestačí však ojedinělý disociální čin.*¹¹

1.2.2 Sociální klasifikace poruch chování

Nejčastější členění poruch chování je členění dle stupně závažnosti. Tato klasifikace má u nás nejstarší tradici a v literatuře se s ní setkáváme nejčastěji.

Chování disociální je považováno za chování nepřiměřené, nespolečenské, které se však dá zvládnout vhodnými pedagogickými postupy za pomoci odborníků. Jde o drobnější výkyvy a nesoulady s běžnými zvyklostmi společenské normy. Problémy v chování se často váží na sociální mikroprostředí dítěte a často také korespondují s typickými projevy některých věkových období. Mohou být také průvodním jevem některých jiných druhů onemocnění jako například lehké mozkové dysfunkce. Řadíme sem kázeňské přestupky proti školnímu řádu, vzdorovitost, lži, neposlušnost a některé negativistické projevy. Tyto kázeňské přestupky se v mnoha případech často opakují a porušování norem bývá úmyslné. Chování ale není provázeno výraznější nenávisí.¹²

Chování asociální má již výrazný dopad do sociálních vztahů jedince. Je v rozporu se společenskou morálkou a odlišuje se od průměru. Asociální projevy mají většinou trvalejší a vzestupný charakter, avšak nedosahuje ještě ničení společenských hodnot. Řadíme sem úteky, toulky, toxikomanií, demonstrativní sebepoškozování, patologické hráčství, krádeže a jiné. Jedinci u nichž se asociální chování projevuje, škodí v důsledku sami sobě. Náprava jejich chování již vyžaduje speciálně pedagogický přístup, ale i řešení prostřednictvím speciálních výchovných zařízení, zdravotnických institucí a terapeutických pracovišť.¹³

Chování antisociální má povahu protispolečenského jednání, kterým jedinec porušuje právní normy společnosti, ve které žije. Jde o uvědomované protispolečenské chování kriminálního charakteru s výraznou agresivitou. Takovéto chování poškozují jak jedince, tak i jeho okolí, společnost, ohrožuje majetek, hodnoty i život. Vyznačuje se největší mírou společenské nebezpečnosti a nejvyšším stupněm narušení chování. Často navazuje na asociální chování, které nebylo u jedince včas nebo správným způsobem modifikováno. Je trestně stíhatelné jako přestupky nebo jako trestné činy. K antisociálním projevům a jednání řadíme veškerou trestnou činnost, krádeže, loupeže,

¹¹ MKN-10, 2018, s. 253.

¹² Srov. Vojtová, V., 2008, Slomek, 2010.

¹³ Srov. Vojtová, V., 2008, Slomek, 2010.

sexuální delikty, vandalismus, zabití a vraždy, terorismus, organizovaný zločin a další. V odborné speciálně pedagogické literatuře se v souvislosti s antisociálním chováním mladistvých užívá termín dětská delikvence, prekriminalita, nebo také termín juvenilní delikvence. Reeducace je prováděna ve školských zařízeních pro výkon ústavní či ochranné výchovy. V případě mladistvého může být realizována i ve vězeňských institucích.¹⁴

1.2.3 Endogenní a exogenní klasifikace dle Aloise Zikmunda

Jednou z prvních klasifikací poruch chování byla klasifikace dle Aloise Zikmunda. Ten při klasifikaci poruch chování bral v úvahu, že při posuzování výchovných potíží je důležitá specifikace vnějších a vnitřních faktorů vedoucích ke vzniku negativních jevů. Zavedl tak dvě základní příčiny poruch chování: endogenní (vnitřní) mající svůj původ ve vlohách a dědičnosti a exogenní (vnější), kdy je jedinec ovlivněn špatnou funkcí rodiny, vlivem okolního prostředí a prostředím, ve kterém dítě tráví svůj volný čas.

Alois Zikmund podrobněji klasifikuje poruchy chování ve svém díle „*Mládež mravně vadná*“ (1930). Zde dělí mravně narušenou mládež dle velikosti mravní úchylky, dle kvality a kvantity mravního citění na:

- 1) mládež mravně ohroženou, kdy mravně ohrožené děti jsou mravně neporušené, normálního mravního citění, ale jejichž mravní život je ohrožen vnějšími poměry a nevyhovujícím prostředím;
- 2) mládež mravně narušenou – vybočilou, ta se vlivem zvláštního založení občas dopouští pod vlivem slabosti charakteru, nebo vlivem navádění druhé osoby špatných činů, a tak z mravního života více nebo méně vybočila;
- 3) mládež vadnou v užším slova smyslu, u nichž mravní vady a sklony k antisociálním skutkům tvoří habituální stav, který se dá těžko výchovně nahradit. Jsou buď pasivní, budoucí povaleči a žebráci, nebo aktivní, kteří jsou přímo hnáni svou agresivitou k páchání mravních přestupků.¹⁵

¹⁴ Srov. Vojtová, V., 2008, Slomek, 2010.

¹⁵ ZIKMUND, A., 1930, s. 50.

2 Počátky institucionální péče o osoby s poruchou chování v našich zemích

Počátky péče o osoby mravně narušené, obtížně vychovatelné, osoby zpustlé a padlé můžeme v českých zemích vysledovat přibližně od druhé poloviny 17. století. Naše země jako součást Rakouska-Uherska neztrácela kontakt se světovým vývojem.

Ekonomické a sociální poměry, které převládaly ve střední Evropě po třicetileté válce, usilovaly jak o hospodářské zlepšení, tak zejména o překonávání společensky nežádoucích jevů, jako bylo sociální i duševní strádání, zanedbaná, žebravá, opuštěná a toulající se mládež nebo antisociální chování dospělé populace.¹⁶ Na našem území se prosazují vlivy, které mají svůj předobraz v německé společnosti, její kultuře a sociálních strukturách. Jedná se o sociálně výchovné působení podněcující aktivity zaměřené na pomoc bližnímu, chudému, nemocnému, duchovně strádajícímu, nebo vyřazenému ze společnosti.¹⁷

Také díky J. J. Pestalozzimu se začal šířit optimistický názor, že lidského štěstí lze dosáhnout výchovou a vzděláváním člověka. J. J. Pestalozzi se snažil o výchovu národa, tedy i mládeže duševně, mravně zanedbané a občansky odstrčené. Velmi se těmto dětem věnoval a jeho výchovný pokus v Neuhoftu uskutečněný roku 1774 se stal východiskem a vzorem péče o zanedbanou a zpustlou mládež. V Pestalozziho ústavu v Neuhoftu (ochranovna – Rettungshaus) se mládeži opuštěné, zanedbané, mravně kleslé i zločinné dostávalo nejenom potřebných životních prostředků, ale i výchovy a vzdělávání – hlavně tedy výchovy prací. Tento ústav byl vzorem pro zakládání ústavů tohoto druhu.¹⁸

Už v dílech J. A. Komenského lze spatřit požadavek na výchovu a vzdělávání pro všechny děti bez rozdílů nadání i velikosti majetku. Jednou z důležitých vlastností žáka je podle J. A. Komenského jeho vnímavost a poslušnost. Jak v mravech a ctnostech děti již v nejmladším věku cvičit, věnuje devátou kapitolu svého díla *Informatorium školy mateřské*.¹⁹

V první polovině 19. století začínají v Evropě vznikat instituce pečující o děti osiřelé, zanedbané, děti zločinné a mravně vadné. Zpočátku měly charakter pouze segregační a ochranný. Hlavním cílem těchto institucí bylo oddělit mladistvé delikventy

¹⁶ HRONCOVÁ, J., 2008, s. 122.

¹⁷ HRONCOVÁ, J., 2008, s. 123.

¹⁸ DOLEŽAL, J., 1935, s. 7.

¹⁹ KOMENSKÝ, J. A., KORÍNEK, J., 1873, s. 69.

od dospělých delikventů. Postupně se vedle restriktivních a separačních cílů dostávaly do popředí i cíle výchovné a profesní příprava svěřenců. Zájem o edukativní práci s dětmi mravně vadnými se v průběhu 19. století projevil zakládáním polepšoven, vychovatelem, popř. výchoven. První polepšovny vznikaly v Anglii a postupně se tato zkušenost rozšířila do celé Evropy. První vychovatelná byla založena Reckem ml. v roce 1816 v Overdyku v Německu.²⁰

Za důležitý mezník ve vývoji péče o osoby mravně narušené a obtížně vychovatelné v na našem území lze považovat založení spolku Jednota pro blaho propuštěných káránců. Úřední povolení pro založení spolku bylo uděleno 7. října 1838. První vychovatelná, která u nás roku 1842 vznikla, nesla jméno tohoto spolku – Vychovatelná Jednoty pro blaho propuštěných mladistvých káránců – Dobrý pastýř. V tomto ústavu se poprvé koncepčně prosadila diagnostika a následné sledování propuštěných svěřenců jako součást edukačního a nápravného procesu.²¹

Dále chronologicky uvádím další ústavy pro mravně vadnou mládež, které na našem území postupně vznikaly do roku 1900. U mnoha ústavů se název během jejich doby působení měnil, některá zařízení se časem sloučila s jinými ústavu a většina ústavů postupně zanikla. Mnoho ústavů zaniklo kolem roku 1948, kdy dostává péče o osoby s poruchou chování jednotný základ a řízení ústavů je plně v rukou státu.

Ochranovna v Brně – Černých polích. Tato ochranovna byla založena v roce 1847 Ochranou jednotou pro zanedbanou mládež. Kapacita ochranovny byla 15 míst, které byly určeny pouze pro chlapce. Výchovný systém zde byl založen na modelu rodinného života.²²

Vychovatelná pro opuštěnou a zanedbanou mládež v Modletíně. Tato vychovatelná vznikla v roce 1869.²³

Vychovatelná hlavního města Prahy v Libni. Tato vychovatelná byla založena v roce 1883 v budově libeňského zámku. Toto zařízení bylo pro chlapce ve věku od osmi do šestnácti let.²⁴

Vychovatelná arcivévodkyně Alžběty – okresu vinohradského a žižkovského.²⁵ Vychovatelná byla uvedena do provozu roku 1884 a byla určena pro chlapce ve věku od šesti do čtrnácti let.

²⁰ VOCILKA, M., 1985, s. 76.

²¹ CHALOUPKA, L., 1986, s. 58.

²² CHALOUPKA, L., 1986, s. 59.

²³ ZEMAN, J., 1943, s. 231.

²⁴ ZIKMUND, A., 1930, s. 61.

Dívčí ochrannovna v Černovicích u Tábora. Ochrannovna byla založena roku 1885. Dívky byly do tohoto zařízení umísťovány na základě žádosti rodičů, obce či jiných institucí.²⁶

Dívčí ochrannovna v Lobči u Kralup. Založena byla roku 1885 a byla určena pro opuštěné a zanedbané dívky.²⁷

Domovina. Zařízení vzniklo v roce 1886 a sídlilo ve vile Slavětince v Praze na Žižkově. Určeno bylo pouze pro dívky.²⁸

Útulek svatého Josefa pro zpustlé a opuštěné dívky v Praze na Vinohradech. Útulek byl založen roku 1886 a byly do něho přijímány dívky ve věku od šesti do čtrnácti let.²⁹

Zemská vychovatelna v Kostomlatech pod Milešovkou. Ústav vznikl v roce 1888 jako první koedukovaná polepšovna v Čechách. Chlapci z této polepšovny byli později převedeni do Opatovic nad Labem.³⁰

Zemská polepšovna v Novém Jičíně. Vznikla roku 1889 jako zvláštní oddělení donucovací pracovny. Polepšovna byla určena pro chlapce i dívky s mravní narušeností ve věku od čtrnácti do osmnácti let a měla kapacitu 220 míst.³¹

Moravská zemská vychovatelna v Uherském Hradišti. Vychovatelna byla založena roku 1890. Zde byli umísťováni chlapci české i německé národnosti ve věku od sedmi do čtrnácti let. Kapacita tohoto ústavu byla 200 míst.³²

Ochrannovna císaře Františka Josefa v Brně – Králově Poli. Ochrannovna vznikla v roce 1881 a pečovala o chlapce ve věku od sedmi do čtrnácti let.³³

Zemská vychovatelna v Opatovicích nad Labem. Vychovatelna byla založena roku 1891 a byla ve své době největší vychovatelnou v Čechách.³⁴

Slezský zemský ústav vychovávací v Albrechticích. Ústav vznikl v roce 1893 a byl určen pro obtížně vychovatelné hochy německé národnosti ve věku od šesti do čtrnácti let. Kapacita ústavu byla 50 míst.³⁵

²⁵ CHALOUPKA, L., 1986, s. 60.

²⁶ CHALOUPKA, L., 1986, s. 60.

²⁷ DOLEŽAL, J., 1935, s. 16.

²⁸ CHALOUPKA, L., 1986, s. 61.

²⁹ DOLEŽAL, J., 1935, s. 13.

³⁰ DOLEŽAL, J., 1935, s. 16.

³¹ CHALOUPKA, L., 1986, s. 61.

³² CHALOUPKA, L., 1986, s. 62.

³³ Tamtéž.

³⁴ VOCILKA, M., 1985, s. 43.

³⁵ CHALOUPKA, L., 1986, s. 63.

Družina blahoslavené Anežky české v Praze. Tento spolek se jako první spolek v Čechách zabýval depistáží mravně narušených dívek a zajišťoval jim náhradní umístění v rodinách, ústavech a spolcích. Spolek vznikl roku 1896.³⁶

Vychovatelna manželů Olivových v Říčanech. Tato vychovatelna byla založena v roce 1896 a byla určena pro chlapce i dívky ve věku od osmi do deseti let.³⁷

Zemská vychovatelna v Králíkách. Ústav vznikl v roce 1898 a byli zde umísťováni mravně vadní chlapci české a německé národnosti ve věku od šesti do čtrnácti let. Věk chovanců se postupně zvyšoval až na osmnáct let.³⁸

O výchovu mravně vadné mládeže v Československu se již v roce 1930 staralo 23 ústavů v Albrechticích, Boskovicích, Brně, Dobřichovicích, Jestřábí, Jilemnici, Kostelci nad Orlicí, Kostomlatech, Košicích, Králíkách, Krči, Ledči-Štemberku, Libni, Mohelnici, Moravském Krumlově, Novém Jičíně, Opatovicích nad Labem, Oseku, Praze VII, Špimberku, Toušeni, Uherském Hradišti a Valticích. Tyto ústavy provozovala hlavně Česká zemská komise pro péči o mládež v Praze, Zemská péče o mládež v Brně, jednotlivé země (zemská zastupitelstva), hlavní město Praha a stát. Dle provozovatele se ústavy dělily na ústavy státní (1), zemské (8), městské a soukromé (14). Největší ze všech byl Státní ústav Komenského v Košicích. Největším ústavem v Čechách byla Zemská vychovatelna v Opatovicích nad Labem.³⁹

V období mezi první a druhou světovou válkou vynikali v oblasti péče o mravně vadnou mládež v Čechách zejména tito tři pedagogičtí odborníci. Prvním byl Josef Zeman (1867–1961), původním povoláním učitel na obecné škole v Náchodě. Josef Zeman byl 10 let školním inspektorem na Vysočině v Chotěboři a 11 let vedl na ministerstvu školství oddělení pro zvláštní školy. Byl organizátor péče o postiženou mládež, zakladatel a redaktor časopisu „Úchylná mládež“, který byl prvním časopisem tohoto druhu u nás. Autorsky se podílel na vydání prvních učebních osnov a výchovných směrnic pro školy mládeže úchylné (1928) a návrhu na vysokoškolské vzdělání učitelů (1930), spoluvůrce prvního zákona o pomocných školách v bývalé Československé republice (1929). Své poznatky uplatňoval v publicistické činnosti i v praxi. Ani po odchodu do výslužby r. 1930 nezůstal nečinný. Ještě po 2. světové válce přednášel o dějinách tzv. úchylného školství na vysoké škole pedagogické. Zasloužil se o výchovu kádrů učitelstva pro péči o slabomyslné, hluchoněmé, slepé

³⁶ Tamtéž.

³⁷ DOLEŽAL, J., 1935, s. 13.

³⁸ DOLEŽAL, J., 1935, s. 16.

³⁹ ZIKMUND, A., 1930, s. 61.

i zmrzačené, posléze i o děti zanedbané, pustnouce a neuropatické. Zemřel v úctyhodném věku 94 let r. 1961.⁴⁰

Druhým byl Alois Zikmund, který se narodil 6. června 1882 ve Vodné v Čechách. Za svůj život pracoval v několika výchovných ústavech. Nejprve pracoval ve vychovatelně v Králíkách a později jako ředitel živnostenské pokračovací školy v zemské vychovatelně v Opatovicích nad Labem.⁴¹ Po dobu své pedagogické činnosti Alois Zikmund spolupracoval s mnoha odborníky, zabývajícími se výchovou mravně ohrožené mládeže. Mezi nimi byl i Josef Zeman, nebo J. Menzl.⁴² Výsledky své práce publikoval ve své knize „Mládež mravně vadná“ (1930), v časopisech „Úchylná mládež“ a „Péče o mládež“, které měly pedagogický charakter. Zikmund vystoupil i na III. sjezdu pro výzkum dítěte v Praze (1926), kde přednesl příspěvek na téma „O problémech výchovy mravně vadných“. Alois Zikmund zemřel roku 1952. Zikmundova práce měla pro českou pedagogiku a etopedii mimořádný význam.⁴³

Třetím významným pedagogem byl Jaroslav Doležal (1890–1965), který byl druhým ředitelem vychovatelný hlavního města Prahy v Libni. Ve své funkci napsal knihu „Padesát let práce na záchranu mládeže mravně ohrožené“, v níž popsal učební metody v tomto ústavu. Při výchově mravně vadné se opíral o poznatky J. J. Pestalozziho. Nikdy neopustil zásadu, že vychovatelná je ústavem sociálně výchovným, nikoliv trestnicí.⁴⁴

⁴⁰ CIPRO, M., 2001.

⁴¹ HALÍŘOVÁ, M., 2012, s. 29.

⁴² CHALOUPKA, L., 1986, s. 55.

⁴³ KLÍMA, P., KLÍMA, J., 1978, s. 99.

⁴⁴ Tamtéž.

3 Zemská polepšovna Opatovice nad Labem

3.1 Zřízení a vývoj ústavu

Zemská polepšovna v Opatovicích nad Labem byla založena v roce 1891 na místě bývalého cukrovaru, jehož budovy byly použity k výstavbě polepšovny. Cukrovar byl postaven v roce 1870, v roce 1885 zkrachoval a v roce 1887 byl státem odkoupen za 30 000 zl.⁴⁵ Přestavba budovy cukrovaru na královskou českou zemskou polepšovnu stála 78 700 zl.⁴⁶ Kolaudační rozhodnutí, a tedy povolení užívání polepšovny pro mladistvé kárance, bylo vyneseno 10. dubna 1891 za přítomnosti starosty obce Josefa Sandera a obecního radního Josefa Morávka. V zápisu z kolaudačního řízení je uvedeno: „*při zřízení polepšovny pro mladistvé kárance v Opatovicích nad Labem bylo úplně vyhověno všem požadavkům a polepšovna byla vkusně a takřka nádherně zřízena a je tímto nejen používání polepšovny povoleno, a i zřízení tohoto ústavu pochvalně uznáno*“.⁴⁷

Při otevření ústavu v roce 1891 ústav řídily tři osoby. Byl to představený kněz páter Kousal, dále učitel Kudrnáč a úředník Karel Záruba, který se v roce 1894 stal ředitelem ústavu. V roce 1904 ho ve funkci vystřídal Jan Filšer. Dalším ředitelem byl od roku 1909 Josef Průša a jeho následníkem se stal v roce 1927 ing. Karel Fastr.⁴⁸ Posledním ředitelem byl Alois Zikmund.⁴⁹

Jak se léty zvyšoval počet chovanců, zvyšoval se i počet úředníků. Při otevření ústavu v roce 1891 zde pracoval pouze jeden úředník, v roce 1894 zde pracovali již tři úředníci, v roce 1898 čtyři úředníci a od roku 1923 zde pracovalo pět úředníků.⁵⁰

Normovaný počet míst v ústavu se během let také hodně měnil. Předepsaný počet míst při vzniku ústavu byl 220. Po otevření v roce 1891 fungovala opatovická polepšovna jako jeden ústav pro chlapce různého věku. Po vzniku donucovací pracovní v Pardubicích a polepšovny v Králíkách roku 1898 klesl počet normovaných míst v opatovické polepšovně na 150 a do opatovické polepšovny byli posíláni pouze mravně vadní chlapci ve věku od 14 do 20 let. Od roku 1909 se počet chovanců zvýšil na 180 normovaných míst a od roku 1925 na 220 míst. Tento počet býval však překračován.⁵¹

⁴⁵ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, kart.9944.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ SOA Pardubice, samospráva do r. 1945, AP 470.

⁴⁸ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 67.

⁴⁹ SLOMEK, Z., 2010, s. 17.

⁵⁰ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 68.

⁵¹ Tamtéž.

V průběhu let, byly přistavovány také v areálu ústavu další budovy. 14. prosince 1896 bylo zemským výborem povoleno užívání nové školy, kaple, prádelny, koupelny a hospodářských budov.⁵²

Opatovická polepšovna byla roku 1921 na návrh referenta ústavu Václava Ksandra přeorganizovaná na vychovatelnu. Tím bylo docíleno značného rozšíření ústavu, vybavení řemeslných dílen, výstavby a zprovoznění trojtřídní odborné živnostenské školy pokračovací a byl zřízen pavilon pro napravené chovance.⁵³ Ústav se skládal z řady stavebních objektů. Dvou budov pro chovance, školy, administrativní budovy, prádelny, skladiště, dílenské budovy a hospodářských stavení. Ústav měl velkou zahradu, vlastní pole a ještě další polnosti pronajaté.⁵⁴ Výměr vychovatelny v roce 1924 již činil 8,2972 ha. Z toho byla 1,9820 ha stavební plocha, zahrady 3,4490 ha, louky 1,1030 ha a pole 1,7632 ha.⁵⁵

V jedenácti moderně vybavených řemeslných dílnách se chovanci vyučovali různým řemeslům. Výuční listy mohli chovanci získat v těchto živnostech: zámečnické, truhlářské, košíkářské, kartáčnické, krejčovské, obuvnické, knihářské, natěračské a lakýrnické.⁵⁶ Výuka byla účelně spojena s teoretickým odborným školením učňů v ústavní trojtřídní odborné živnostenské škole pokračovací. Vyučování v obou zemských jazycích obstarával v roce 1927 správce školy Alois Zikmund a dva interní učitelé Vincenc Chocholouš a J. Ryšán. V opatovické polepšovně měla z počátku péče o mravně narušené jedince převážně empirický charakter, neměla dostatečně vědecké zpracování a často vycházela z intuice. To se však výrazně změnilo s nástupem Aloise Zikmunda, s jeho příchodem se v polepšovně zaváděla nová pravidla. Od empirie a nahodilosti se přešlo k cílevědomé péči za pomoci poznatků z oblasti pedagogiky, psychologie, filozofie, právních a medicínských věd.⁵⁷

Kromě odborných učitelů z povolání vyučovalo odborné předměty ve škole také 31 dozorců, včetně 11 dozorců mistrů. Dále zde pracoval jeden externí domácí lékař Dr. Emanuel Nohejl a ještě šafář s ponocným. Každý nově příchozí chovanec se podrobil psychotechnické zkoušce, kterou se zjišťovaly jeho schopnosti pro budoucí povolání. Současně byl dán na praktické vyzkoušení a pozorování do té dílny, kterou si

⁵² SOA Pardubice, samospráva do r. 1945, AP 470.

⁵³ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 65.

⁵⁴ CHALOUPKA, L., 1986, s. 54.

⁵⁵ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 7.

⁵⁶ Vládní nařízení ze dne 31. ledna 1924 o započtení zaměstnání v ústavních dílnách zemské vychovatelny v Opatovicích nad Labem.

⁵⁷ MOUCHA, Z., 1940, s. 40.

sám, nebo po domluvě ředitele ústavu vybral. Po uplynutí jednoho měsíce rozhodlo vedení ústavu o trvalém pracovním zařazení chovance. Při tomto rozhodování se bral v úvahu výsledek psychotechnické zkoušky, lékařský posudek a přání chovance. V řemeslných dílnách se pracovalo 8 hodin denně. Polepšovna si ve svých dílnách zajišťovala veškerou potřebu řemeslných prací pro ústav a v určitých oborech obstarávala také potřebu pro zemský správní výbor v Praze a zemské humanitní a kárné ústavy. Dílny byly vedeny jako živnost a roční obrat zpracovaného materiálu činil okolo 800 000 Kč.⁵⁸

Roční náklad na provoz ústavu v roce 1927 činil 2 500 000 Kč. Z toho ústav sám uhradil z tržby za dílenskou práci, zemědělské hospodaření a placeným ošetřovným 1 milion Kč. Neuhrazený schodek 1 500 000 doplácet stát.⁵⁹

3.2 Časový rozvrh dne

Pracovní den v opatovické polepšovně se řídil domácím řádem. Od dubna do září vstávali chovanci ve 4.30 h. Od října do března o hodinu déle tj. v 5.30 h. Po úklidu pokojů a mytí byla snídane ve společné jídelně. V 6.30 nastupovali chovanci na vojenský tělocvik na dvoře. V 7.00 h byl nástup k rozdělení práce. Konec zaměstnání v 11.00 h, následovalo umytí a oběd. Od 12.00 h do 13.00 h byla povinná procházka nebo hry na dvoře. Ve 13.00 h káranec nastupovali na odpolední zaměstnání, které trvalo do 18.00 h. Po umytí následovala společná večere, potom tělocvik, sport, hudba, poučná nebo zábavná četba. V době prázdnin končilo zaměstnání již v 17.00 h a chlapani mohli jít za doprovodu dozorců na plovárnu. V 21.00 h museli být všichni chovanci na lůžku. V zimních měsících se musel každý káranec dvakrát za měsíc koupat. V letních měsících každý týden. Pokud to poměry ústavu dovolovaly, měli káranec v létě využívat říční koupele. Stríhání vlasů se provádělo dle potřeby. Každý káranec ale musel mít vlasy krátce přistřižené.⁶⁰

Káranec měli nařízeno dodržovat denně v zimních i letních měsících procházky, které trvaly nejméně hodinu. Kdy procházka začne a jak dlouho bude trvat, určoval ředitel ústavu. Káranec, kteří byli zaměstnáváni na čerstvém vzduchu, se těchto procházek nemuseli zúčastnit a mohli pobývat ve svých ložnicích. S dovolením ředitele se za pěkného počasí v neděli a ve svátek mohli procházky konat i mimo ústav.

⁵⁸ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 66

⁵⁹ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 68.

⁶⁰ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domáci řád, kart. 9944.

Při procházkách mimo areál ústavu musel káranec provázet dozorčí personál a také učitel, který káranec u té příležitosti stále vzdělával. Vycházky bez dozoru mohly být povoleny pouze obzvláště vzorným a ukázněným káranecům. Vycházky byly povoleny pouze v obci a každou takovou vycházku schvaloval ředitel ústavu.⁶¹

3.3 Stravování

Stravování se řídilo zvláštním předpisem schváleným zemským výborem. Denní strava se skládala ze snídaně, oběda a večeře. Mimo to obdržel každý káranec denně dávku čerstvého chleba o váze 500 gramů. Druh pokrmu, který se měl poskytnout, stanovil vždy den dopředu ředitel polepšovny. Stravu pro nemocné určoval lékař ústavu.⁶² Na jídelníčku chovanců se objevovala například maštěná čočka, rýžová kaše, nebo knedlík s povídky.⁶³ Náklad na stravování jednoho chovance činil 4,80 Kč denně a celkový náklad na chovance s ošacením a nákladem na personál 20 Kč denně (7 300 Kč ročně).⁶⁴

3.4 Osobní a ložní prádlo chovanců

Praní osobního a ložního prádla zajišťovali k tomu určené chovanci pod vedením dozorce ve strojní prádelně. Správku prádla obstarávala krejčovská dílna.⁶⁵

Oděv a prádlo, které každý chovanec při nástupu do ústavu obdržel: 3 košile, 3 páry podvlékaček, 3 páry onuček,⁶⁶ 2 šátky, 2 ručníky, 2 plátěné zástěry; při zámečnickém zaměstnání obdržel krom toho také jednu koženou zástěru.

A) na zimu: 1 soukennou čepici, 1 soukenné kalhoty, 1 soukennou vestu, 1 soukenný kabát, 2 cvilinkové kazajky.⁶⁷

B) na léto: 1 cvilinkovou čepici, 2 páry cvilinkových kalhot, 2 cvilinkové kabáty.

Dále každý chovanec obdržel ročně: 1 pár polobotek z kraviny, 2 nákrčníky, 1 řemen

⁶¹ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domácí řád, kart. 9944.

⁶² NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domácí řád, kart. 9944.

⁶³ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Norma jídelní kart. 9944.

⁶⁴ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 68.

⁶⁵ ZIKMUND, A., 1924, s. 28

⁶⁶ Kus látky k ovinutí chodidla do obuvi.

⁶⁷ Hrubá tkanina na pracovní oděvy.

Ložní potřeby: 1 prošíty slavník, 1 prošíty podhlavník, 2 prostěradla, 2 houně⁶⁸
– jedna zimní a jedna letní.⁶⁹

3.5 Finanční prostředky chovanců

Použití našetřených peněz se dělo pouze se souhlasem ředitele ústavu například na nákup oděvů a prádla, cestovních výloh a jiných nutných potřeb při propuštění káranců. Zbývající našetřený obnos peněz se buď odevzdal káranci, nebo se odeslal obci, do které káranec příslušel. Ta mu pak obnos peněz předala po přihlášení. Dále se našetřené peníze mohly poslat mistrovi, ke kterému káranec nastupoval do učení. O způsobu použití zbytku úspor rozhodoval ředitel ústavu.

Část peněz mohla být se svolením použita na zakoupení tzv. vedlejších prožitků. Kárancům bylo dovoleno zakoupit si vedlejší prožitky o vánočních, velikonočních a svatodušních svátcích. Káranci, kteří vyznávali jinou víru než římsko-katolickou, mohli si dopřát vedlejší prožitky také na své velké svátky. Výši peněžního obnosu, který mohl chovanec použít na vedlejší prožitky, stanovil ředitel ústavu. Výše obnosu peněz však nesměla přesáhnout výši půlměsíčního přídatku. Kupování tabáku a lihovin bylo vyloučeno. Kouření tabáku bylo všem kárancům bez výjimky co nejpřísněji zakazováno. Každý káranec také ručil svými úsporami za veškerou škodu, kterou nedbale, nebo zlomyslně způsobil na cizím majetku. Káranci obdrželi každý měsíc výkaz o stavu uspořené peněz.⁷⁰

3.6 Zánik polepšovny

Zemská vychovatelna v Opatovicích nad Labem zanikla v roce 1947 při odchodu Aloise Zikmunda do důchodu a chovanci byli přemístěni do ústavu v Králíkách.⁷¹ Většina zaměstnanců ústavu odešla za prací do Hradce Králové. V rámci práce pro republiku odešla také osmičlenná brigáda složená z dozorců Zemské vychovatelny 19. ledna 1947 kopat uhlí do Třebušic u Mostu (Vondráček, Rejnek, Jezlinský, Bruna, Tomeš, Šotola, Zahradník).⁷²

⁶⁸ Těžká a tlustá chlupatá deka/ příkrývka.

⁶⁹ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domáci řád, kart. 9944.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ SLOMEK, Z., 2010, s. 17.

⁷² Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., rok 1947.

Po zrušení vychovatelny v roce 1950 byl hledán nový uživatel tohoto rozsáhlého objektu. Již v roce 1951 se stěhuje do objektu Zemské vychovatelny vojenská posádka – 181. protiletadlový dělostřelecký oddíl. Obsazuje prostor celé bývalé vychovatelny a jsou pro její účely zajištěny ještě další pozemky v blízkém okolí.⁷³

⁷³ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., rok 1950.

4 Legislativa

4.1 Umístění do polepšovny

Představa polepšoven jako trestnic pro děti ovlivňovala názor neinformované veřejnosti na vychovatelny a na jejich výchovnou práci, jejíž smysl se viděl v trestech, hlavně v trestech tělesných a v trestech, které pociťovali chovanci v naprostém omezení volnosti pohybu a svobodného projevu, nedostatečné stravě a také i v omezení podmětů k duševní práci a citovém vyžití. I tělesná práce byla považována širokou veřejností spíše za trest, než výchovný prostředek. To bylo příčinou odporu rodičů proti umístování dětí do vychovatelem a strachu mládeže před těmito ústavy, kterými se dětem vyhrožovalo a které byly většinou dětem líčeny rodiči jako jakési mučírny.⁷⁴

Úkolem vychovatelem byla především prevence delikvence. Do vychovatelny se mohly dostat opuštěné děti, nebo děti, které spáchaly mravní přestupek nebo trestný čin, z příkazu soudu, na žádost rodičů nebo poručníka.⁷⁵

4.2 Protitulácký zákon

Prvním veřejnoprávním aktem, který podnítil zřizování ústavů na záchranu mládeže zanedbané a zpustlé z veřejných prostředků, byl protitulácký zákon. Zákon č. 108, vydaný dne 10. května 1873. Tímto zákonem se vydalo nařízení dle policejního trestního práva proti zahálečům a tulákům. Tento zákon byl namířen proti třem okruhům osob.

První a zároveň nejpočetnější skupinu tvořili lidé schopní práce, kteří chtěli pracovat a za normálních okolností si na živobytí vydělávali prací. Do světa ale byli vyhnáni nezaměstnaností, kterou mnohdy zapříčinila první celosvětová hospodářská krize, která zasáhla svět v roce 1873. Další část této skupiny tvořili také vandrovní tovaryši a venkovská čeled', která měnila službu.

Druhá skupina se skládala z osob neschopných práce, které musely získávat živobytí žebrotou. Existence této skupiny byla podmíněna finančním nezaopatřením osob, které byly bez prostředků a nebyly pro stáří nebo chorobu schopné pracovat.

Třetí skupina se skládala z mravně vadných a nepřizpůsobivých osob. A to byli především skuteční tuláci štítící se práce, propuštění zločinci z vězení, kočující cikáni a komedianti.⁷⁶

⁷⁴ DOLEŽAL, J., 1935, s. 17.

⁷⁵ HALÍŘOVÁ, M., 2012, s. 18.

4.3 Zákon o donucovacích pracovných a polepšovacích ústavách

Roku 1885 byl zákon č. 108 zrušen a byl nahrazen dvěma zákony. Zákonem ze dne 24. května č. 89 ř. z. – Zákon, jímž vydávají se trestní ustanovení o tom, kdo v donucovacích pracovných nebo polepšovacích ústavách držen býti může.⁷⁷ Tímto zákonem mělo být potíráno tuláctví, žebrota a prostituce a to detencí mládeže do 18 let v tzv. polepšovnicích, osob starších v donucovacích pracovných. Druhým zákonem byl zákon č. 90 ř. z. – Zákon o donucovacích pracovných a polepšovacích ústavách.⁷⁸ Podle tohoto zákona byly zřízeny všechny zemské vychovatelny.⁷⁹

4.4 Hranice trestní odpovědnosti

Teprve ve 20. století se dostává péče o mládež do popředí všech kulturních snah. Ochrana mládeže se již propaguje jako mravní povinnost a jako úkol rozumné státní politiky. Na půdě Slovenska a Podkarpatské Rusi vstupují v platnost zákon čl. VIII a XXI z roku 1901, kterými se upravuje státní péče o děti nalezené, opuštěné a mravně vadné.⁸⁰

Hranice trestní odpovědnosti byla v této době na Slovensku a Podkarpatské Rusi uzákoněna při dovršení dvanácti let. V české literatuře začala vznikat otázka, zda hranice trestní odpovědnosti má být posunuta i u nás také při dovršení dvanáctého roku. Argumentem pro toto tvrzení bylo, že dvanáctiletá mládež má vyvinuté již takové duševní schopnosti, že není pochyb, že chápe, nahlíží a rozpoznává, že svým činem porušuje právní statky lidské společnosti, že páchá bezprávní zlo. Výbor však projevil souhlas s osnovou stanovující hranici trestní odpovědnosti na 14 let a považoval za účelné, aby se naše zákonodárství neodchylovalo od obecného proudu evropského zákonodárství.⁸¹

4.5 Zákon o trestním soudnictví nad mládeží

Systémově se převýchovné trendy do práce s mravně vadnou mládeží prosadily až zákonem, který byl uzákoněn 11. března 1931- Zákon o trestním soudnictví nad mládeží, který změnil označení všech polepšoven na vychovatelny. Do těchto ústavů

⁷⁶ Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1873, s. 385.

⁷⁷ Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1885, s. 208.

⁷⁸ Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1885, s. 210.

⁷⁹ DOLEŽAL, J., 1935, s. 16.

⁸⁰ DOLEŽAL, J., 1935, s. 18.

⁸¹ MIŘIČKA, A., 1932, s. 17-18.

byli zařazováni mladiství s ochrannou výchovou, kteří byli odsouzeni k výkonu trestu zavření.⁸²

Trest zavření delší než šest měsíců se vykonával ve vychovatelně. Káránci zde byli rozděleni do tří kázeňských tříd. Postup do vyšší třídy mohl být upraven podle známkového systému. Za vychovatelnou mohl ministr spravedlnosti určit také samostatné oddělení některé trestnice.⁸³ Tento zákon neumožňoval jako soudní opatření zavádět tělesné tresty pro nedospělé a mladistvé. Aby tento úmysl byl ukotven také v zákoně, byla vsunuta do §1, odst. 2 slova „nikoliv však tělesně“.⁸⁴

Největší příčinou trestné činnosti mládeže ve 30. letech byla velká hospodářská krize spojená s nezaměstnaností. V chudých krajích byla velká bída a mnohdy i hlad. Vězení bývalo podle některých úředních zpráv pro mladistvé delikventy často jedinou příležitostí se nasytit. Následky hospodářské krize byly přímé i nepřímé. Mnoho trestných činů bylo páčáno přímo z bídy; také nezaměstnanost a s ní spojená zahálka byla pramenem deliktů. Na kriminalitu mládeže mělo vliv již pouhé snižování životní úrovně. I děti z vyšších tříd se nesnadno přizpůsobovaly hospodářským změnám a poměrům. Často si krádeží nebo zpronevěrou opatrovaly to, co jim rodiče již nemohli poskytnout.⁸⁵

4.6 Období nacistické okupace

Po zřízení protektorátu na území Čech a Moravy nebyl zpočátku chod ústavu nijak narušen. Během druhé světové války se však pravomoce českých úřadů postupně omezovaly. Nacisté vedle ideového tlaku volili i formy bezprostředního nátlaku a přímé likvidace škol. Ze škol muselo zmizet vše, co připomínalo národní svébytnost a pokrokovost. Došlo k popření všech demokratických tendencí. Protektorátní ministerstvo školství svým výnosem z 6. dubna 1939 vydalo příkaz respektovat novou politickou situaci, zachovat loajálnost k Velkoněmecké říši a projevovat úctu k Vůdci. Postupně s prováděním nařízení ministerstva školství z 22. října 1942 došlo ke zrušení zemských školních rad a poté i okresních a městských školních výborů.⁸⁶ Ústavy přestaly dostávat státní podporu a přiděl potravin byl velmi redukován. Důležité je také

⁸² VOJTOVÁ, V., 2008, s. 11.

⁸³ Sbírka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1931, §13, s. 353.

⁸⁴ Zákon ze dne 11. března 1931 o trestním soudnictví nad mládeží.

⁸⁵ ZELENKA, B., 1933, s. 30

⁸⁶ SOMR, M., 1987, s. 250.

připomenout, že nacisté vyjímali ze všech ústavů židovské a cikánské děti a posílali je do koncentračních táborů.⁸⁷

4.7 Zákon o základní úpravě jednotného školství

Po ukončení druhé světové války v roce 1945 začala nová etapa rozvoje československého školství. Snahou tehdejších politiků bylo pokračovat v duchu předválečného demokratického období. Po katastrofální situaci způsobené nacistickou okupací se jevila jako jediná cesta pomoci československému školství jeho reforma. Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé se usneslo na tomto zákoně: Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), č. 95/1948 Sb., který byl vyhlášen dne 10. května 1948.⁸⁸

V oblasti péče o mravně narušenou mládež byl velmi důležitý i zákon č. 48/1949 Sb., kterým byly zrušeny všechny dosavadní spolky péče o mládež. Tato činnost byla následně převedena na národní výbory.⁸⁹

⁸⁷ CHALOUPKA, L., 1986, s. 57.

⁸⁸ Zákon č. 95/1948 Sb. - Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).

⁸⁹ CHALOUPKA, L., 1986, s. 58.

5 Výchovná práce v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem

Jak již bylo zmíněno, v roce 1921 byla Opatovická polepšovna přeorganizována na vychovatelnu. Do vychovatelný nastoupil na místo správce nové ústavní trojtřídní odborné živnostenské školy pokračovací Alois Zikmund. S jeho příchodem se ve vychovatelně zaváděla nová pravidla. Alois Zikmund byl zastáncem nových progresivních výchovných metod.

Dobu, po kterou byli mladiství chovanci umístěni v opatovické vychovatelně, lze rozvrhnout na tři období. V prvním období se chovanci seznámili s ústavními opatřeními, zvykali si na ústavní řád a nové sociálně upravené prostředí. Vychovatel po tuto dobu chovance pozoroval a konal šetření. Druhé období vyplnila vlastní výchova. V třetím období dávala vychovatelná chovanci příležitost ukázat výsledky své výchovné práce. Toto bylo možné sledovat v ústavu samotném, nebo ve veřejném životě za dozoru ústavních orgánů, nebo pozdější kontroly okresní sociální péče, čímž ústavní výchova byla mnohdy doplněna a následně dokončena.

5.1 První období – Přijetí chovance a první krok do vychovatelný

V opatovické vychovatelně se velmi dbalo na to, aby na příchod nového chovance bylo vše náležitě připraveno. Bylo důležité, aby s životem chovance byl vychovatel seznámen dle možností ještě před nástupem do vychovatelný. U chovanců, které do vychovatelný přiváděla úřední osoba, byl první krok ztížen tím, že zpravidla úřední záznam o chovanci nevypovídal nic nebo velmi málo a chovanec býval mnohdy přiveden bez předchozího uvědomění ústavu.

Byl-li nový chlapec čistý, bylo možné přikročit k prvnímu klidnému a přátelskému rozhovoru. Přišel-li chlapec ve špinavém oblečení a zuboženém stavu, pak bylo lepší rozhovor odsunout a nechat chovance nejprve vykoupat, obléknout, nasytit či vyspat. Tímto přístupem vychovatelný si chovanci snadněji zvykali na nové prostředí a přestali myslet na případný útěk. Předmětem prvního rozhovoru pak bylo vyšetření jeho duševního stavu a vyjádření pochopení pro jeho stesk po domově. Rozhovor se týkal také jeho špatných činů, pro které se v ústavu ocitl. Hlavním účelem

rozhovoru bylo seznámit chovance s jeho situací, kterou si musel náležitě uvědomit. Po ukončení rozhovoru byl chovanec převeden vychovatelem do rodinné skupiny.⁹⁰

5.1.1 Pozorování a diagnostika chovance

V tomto prvním období vychovatel nového chovance pečlivě pozoroval, aby z vlastní zkušenosti poznal jeho povahu a sklony. Výsledky pozorování zapisoval do osobního archu každého chovance. Na základě těchto zápisů si vychovatel nebo sbor vychovatelů vytvořili výchovný plán, podle kterého pak společně s chovancem pracovali. Tento plán byl dle mravního vývoje a v případě potřeby dále opravován a přizpůsobován.

V osobním archu chovance byly uváděny tyto skutečnosti:

a) Původ a dědičné zatížení ze strany rodičů a sourozenců – zda se v rodině nevyskytují duševní nemoci, opilství, tuberkulóza, pohlavní nemoci, opilství, zločinné sklony a jaký je výtěžek rodičů,

b) Předchozí život – v jakém prostředí se chlapec pohyboval a jak se projevoval před přijetím. Pro vychovatele bylo velmi důležité znát, do jaké míry ovlivnily vnitřní a vnější příčiny chování jedince.

c) Tělesný a duševní stav – zaznamenával se zdravotní stav chovance při nástupu do ústavu a za doby pozorování. Byly pozorovány také jeho rozumové schopnosti, mravní hodnoty a vůle. Zjišťoval se jeho citový život, zda měl smysl pro čest, zda byl ctižádostivý, projevoval-li krutost, škodolibost, byl-li náladový, citlivý, dobromyslný zaražený, jaké má abnormální pudy a zda často lže. Důležité také bylo, zda chovanec neprodělal spálu, záškrť, tyfus, záněť mozkových blan, nemoci uší nebo očí, srdeční choroby, plicní choroby, skrofulosu, pohlavní nemoci nebo zranění hlavy. Pokud byly známy informace, uvádělo se i jaký byl porod, jaké měl chlapec vady řeči, zda a jak dlouho se pomočoval. Posuzovaly se i školní výsledky. Například kolika třídní školu navštěvoval, z které třídy vystoupil a zda se mu ve škole dařilo, jaké bylo jeho zaměstnání po propuštění ze školy, bylo-li to zaměstnání zvolené chlapcem, nebo jestli mu bylo vnucené. Chovanec také prošel lékařským vyšetřením, aby bylo možné určit, zda je schopný práce, zda nemá nějakou tělesnou vadu, která by později mohla být označena jako vada získaná v ústavu.⁹¹

⁹⁰ ZIKMUND, A., 1930, s. 67

⁹¹ ZIKMUND, A., 1930, s. 70

Na základě těchto šetření a seznámení se s životem chovance, bylo možné jej zařadit do skupin různé mravní úrovně. Rozdělení skupin bylo následující. Mravně intaktní, mravně slabí, mravně méněcenní, asociální a mravně indiferentní.

V roce 1923 byla v opatovické vychovatelně zřízena ústavní poradna za účelem zjišťování inteligence a způsobilosti hochů ke zvolenému zaměstnání. Poradna se snažila zachytit podle testů a psychoanalytických rozhovorů bez nákladných přístrojů celou osobnost chovance a jeho schopnosti k volenému, nebo určenému řemeslu. Psychologické a pedagogické zkoumání prováděl učitel. Dozorce pozoroval chlapce při práci a snažil se tak zjistit jeho vlastnosti, zvláštní pracovní vlohly a způsob práce při dohledu i bez něho.⁹² Důvody pro zavedení poradny spočívaly především ve školských a dílenských neúspěších určitého počtu chovanců. Stávalo se, že slabomyslný učeň se učil truhlářem a velmi nadaný třeba kartáčníkem. Okolnost, že velká část chovanců v zaměstnání u veřejného mistra nevydržela, utekla nebo byla propuštěna, bylo důležitým upozorněním pro fakt, který byl v pozdějších letech v poradně potvrzen, že nesprávná volba povolání byla mimo jiné příčinou mravního poklesu.⁹³

5.2 Druhé období – výchova chovanců

Vlastní výchovu chovanců zahrnovalo druhé období. Tato výchova směřovala k harmonickému vývoji mravního citu, vůle a rozumu. Cílem této výchovy bylo vypěstovat správné mravní představy, podporovat empatii, posilovat inteligenci chovanců a potlačovat jejich slabou vůli vhodnými prostředky tak, aby se z mravně vadného jedince stal řádný člověk. Tohoto cíle chtěla ústavní výchova dosáhnout zavedením spořádaného života, zdravým výchovným prostředím, výchovnými prostředky a to zejména vyučováním, ručními pracemi, řemeslnou a zemědělskou výukou, pomocnými pracemi, četbou, tělocvikem a sportem, hrou, hraním divadel, zpěvem a hudbou, výlety a také odměnami a tresty. Během tohoto druhého období se doplňoval chovancův osobní arch významnými poznatky o jeho tělesném a duševním vývoji.

⁹² ZIKMUND, A., 1924, s. 29

⁹³ ZIKMUND, A., 1935, s. 70.

5.3 Všeobecné výchovné prostředky

5.3.1 Domácí řád

Domácí řád byl jasný a přesný popis pravidel, kterými se musel řídit každý chovanec a zaměstnanec ústavu. Obsahoval organizační podmínky ústavu, služební předpisy pro zaměstnance, podmínky přijetí pro chovance, stručné návody jak se chovanci mají chovat mezi sebou, k představeným a k osobám docházejícím do ústavu.⁹⁴

5.3.2 Pravidelné denní přehlídky

Na začátku každodenního zaměstnání, nejčastěji ráno, se ve vychovatelně konala přehlídka chovanců. Ve velkém ústavu jako byla opatovická vychovatelná, se takovéto přehlídky nekonaly hromadně, ale pouze po jednotlivých rodinných skupinách. Přítomni byli kromě chovanců i vychovatelé těchto skupin a vrchní řídicí vychovatel. Účelem těchto přehlídek byla kontrola tělesné čistoty a úpravy oděvu. Bylo zde hlášeno, kdo onemocněl, nebo kdo potřebuje menší lékařské ošetření i kdo se provinil proti domácímu řádu. Vychovatel, který řídil prohlídku, měl za úkol také pochválit dobré skutky chovanců, kárat viníky a navrhnout pro ně potrestání. Po prohlídce následovalo rozdělení práce dle rozvrhu, kterému mohlo předcházet slovní povzbuzení k práci, slušnému chování nebo řádnému plnění uložených povinností.⁹⁵

5.3.3 Dozor

Výraz dozor byl chápán jako soustředění pozornosti na veškeré jednání chovance ze strany vychovatelný. Čím větší zájem ze strany vychovatele o tuto práci byl, tím účinněji tento výchovný prostředek na chovance působil. Pouhé přihlížení vychovatele, nebo hovor vychovatelů mezi sebou v době, kdy chovanci pracují, bylo příčinou nedbalé práce a lenivosti chovanců. Nejlépe dozor vykonával ten vychovatel, který pomohl chovancům například svou radou, společnou prací nebo jiným skutkem. Takovýto aktivní přístup ze strany vychovatele ztrácel ráz pouhého nepříjemného a bezpečnostního opatření a stával se účinným výchovným prostředkem.

Bylo dbáno na to, aby tohoto momentu se ještě více využívalo v době volna chovanců, například při hrách a sportech. Vychovatelé měli k hrám přistupovat aktivně, aby měli s chovanci společné prožitky. Společná radost a příjemně prožité chvíle

⁹⁴ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domácí řád, kart. 9944.

⁹⁵ ZIKMUND, A., 1930, s. 86.

působily příznivě na city chovanců. Ovšem vychovatel nesměl jít za hranice, kde by utrpěla jeho autorita újmu. Svůj zájem musel také vychovatel projevovat u všech chovanců stejně.

Vychovatel měl za úkol také zamezit každému zlu už v počátku, aby se zde neprojevil vzdor, hněv, nevraživost nebo jiná špatná vlastnost chovanců. Tím, že byli chovanci takřka stále pod výchovným dohledem, mělo se docílit toho, aby se nestalo nic nepatřičného. Na dobu, kdy byl vychovatel nucen se vzdálit, bylo možné použít k doзору spolehlivého chovance, který budí u ostatních respekt.⁹⁶

5.3.4 Rozkaz

Výchovného prostředku v podobě rozkazu se užívalo, když bylo vyžadováno, aby chovanec něco vykonal, nebo bylo požadováno, aby něčeho zanechal. Forma rozkazu byla různá. Když bylo třeba chovance napomenout, volil vychovatel slovní rozkaz. Někdy pouze stačilo dát znamení rukou nebo pohledem. Působivý rozkaz musel být stručný, pevný a správný. U chlapců duševně zaostalých musel být rozkaz někdy zopakován.

Ze strany vedení ústavu bylo kritizováno, že se občas vychovatelé nedomluvili na nějakém rozkazu předem a pak nedávali rozkazy shodné. Jeden vychovatel něco nařídil a druhý to následně zakázal.

Neméně důležitý byl i tón, jakým byl rozkaz pronesen. Dle důležitosti tónu při rozkazu se dalo usoudit, jakou náladu vychovatel má. Vychovatelé byli nabádáni, aby nezapomínali, že se jejich nálada přenáší na chovance. U dospělejších a inteligentních chovanců bylo možné použít na místo příkazu a zákazu prosbu. Chovanci se tím cítili vyznamenáni a provedli rozkaz se zvýšenou horlivostí.

Neuposlechl-li chovanec okamžitě rozkaz, nebylo nutné v tom hned vidět neposlušnost. I když neposlušnost nesměla být samozřejmě trpěna. Příčinou neuposlechnutí mohla být chovancova roztržitost, zasnění se, zamyšlení se, nepochopení rozkazu, nedoslýchavost nebo chorobný nervový stav. Dodatečným povzbuzením s určitou dávkou humoru se většinou dosáhlo uděleného rozkazu.

Provedení rozkazu muselo být dle potřeby kontrolováno vychovatelem. Vypozoroval-li chovanec, že vychovatel rozkazy důkladně nekontroluje, pak daný

⁹⁶ ZIKMUND, A., 1930, s. 77.

rozkaz často chovanci prováděli povrchně, nebo ho neprovedli vůbec. V takových případech se ovšem nevytvořila žádoucí poslušnost ani svědomitá pracovitost.⁹⁷

5.3.5 Motivace

Motivace je prostředek, kterým mohl vychovatel apelovat na chovancovu hrdost, na lásku k jeho rodičům, na jeho sílu, na naději do budoucna, na ohled ke spoluchovcům, na jeho mravní hodnocení a to za účelem, aby chovanci pomohl ve vhodném okamžiku překonat rozpor mezi jeho přáním a skutkem, který měl vykonat. Byly to ve vhodný čas šikovně pronesené stručné věty, které dovedly usměrnit chovancovo špatné chování správným směrem. Jako motivace velmi dobře působily zkušenosti z ústavního života, konkrétní případy z nejbližšího okolí chovance. Proto bylo velmi žádoucí, aby vychovatel měl takovéto věty vždy v zásobě.

5.3.6 Odměny

Odměny hrají v každém výchovném systému důležitou úlohu. V opatovické vychovatelně byla považována pro chovance za nejpřirozenější odměnu spokojenost vychovatele s jeho chováním a prací. Tato spokojenost byla projevována stručnou pochvalou, nebo jen přívětivým pohledem. Takovéto uznání bývalo dostatečnou pobídkou k dalšímu dobrému chování a k poctivé práci.⁹⁸ Zejména chovanci slabší vůle potřebovali občas odměnit pochvalou a projevením spokojenosti. Bylo možné také pochválit dobrou stránku výkonu či práce, ale zároveň pobídnout chovance k odstranění, nebo zlepšení vad na vykonané práci. U chovanců ctižádostivých, ješitných a domýšlivých byla doporučována při chválení a odměňování opatrnost a také doporučení odměnami šetřit. Chovancům těžce pracujícím bylo možné poskytnout odměnu i formou zvláštního přidělu jídla. Odměny jako takové byly považovány za dobrou průpravu pro ocenění práce i ve veřejném životě.

Právo udělovat odměny, bylo svěřené dílenským mistrům a vedoucím pracovních skupin. Při spravedlivém hodnocení pracovních výkonů byla pochvala mocnou vzpruhou k posílení pracovního ducha a zvýšení pracovního výkonu. Výchovná hodnota udělené odměny spočívala v tom, že chovanec nekonal jen práci z rozkazu nebo nutnosti, ale že dobře vykonaná práce byla uspokojením i pro chovance

⁹⁷ ZIKMUND, A., 1930, s. 88.

⁹⁸ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domáci řád, kart. 9944.

samotného. Chovanci tak získávali příjemnější představy o práci, kterou mnozí z nich viděli jen jako nucené zlo. V mnoha chlapcích se takovýmto způsobem probouzela trvalá pracovitost bez potřeby dalších odměn.

Odměny a výhody byly zapracovány také do postupového systému vychovatelny. Zemské vychovatelny v Čechách měly tři disciplinární třídy, z nichž dvě nejvyšší byly spojeny s trvale odstupňovanými odměnami a některými výhodami. Čím vyšší třída, tím více nabízí odměn ve formě stravy, oděvu, bydlení, větší volnosti pohybu, pracovních prémie a dalších výhod, jimiž se projevovala řádnému a snaživému chovanci větší důvěra. Mladým provinilcům tak byla nabízena možnost vylepšit si svoji situaci vlastní vůlí.⁹⁹

5.3.7 Tresty

Účel výchovného trestu jako posledního prostředku k zjednání nápravy spočíval v tom, aby provinilci byla způsobena duševní bolest, případně i bolest tělesná nebo obojí zároveň, a to za tím účelem, aby se provinilec přišť vyvaroval svůj čin zopakovat.

Každý trest, než se udělil, byl napřed řádně a pečlivě uvážen.¹⁰⁰ Trestající osoby měly brát ohled na duševní rozdílnost chlapců a na jejich zdravotní stav. Proto například nemohl vychovatel trestat chlapce tělesně slabé odebráním jídla. Rozrušené chlapce bylo nutné nejprve uklidnit, aby se zamezilo drzostem a vychovatel mohl chlapce v klidu vyslechnout. Nezasloužený úder budil vždy u chovanců odpor vůči vychovateli. Vychovatelé byli nabádáni, aby k trestání přistupovali moudře a vyvarovali se nadávek, které občas bezmyšlenkovitě použili. Stejně opatrně si musel vychovatel počínat i při výstrahách a pohrůžkách. Hrozit trestem se mohlo pouze tehdy, když při provinění mohl vychovatel trest použít. Hrozit příliš vysokým trestem, který nebyl úměrný ke spáchanému skutku, bylo považováno za chybu.

Tresty se rozdělovaly na tresty duševní a tělesné. Za duševní tresty se považovalo například mlčení, přehlížení chovance, pohrdavý pohled na chovance, odnětí četby nebo osobní důvěry, odloučení ve zvláštní trestní místnosti, zamítnutí návštěvy. Uměl-li chovanec psát, mohl se jako trest použít také zákaz posílat domů zprávy, nebo mu nebyl vydán pro něj došlý dopis. Dalším možným trestem, byl nucený klid na lůžku.

⁹⁹ ZIKMUND, A., 1930, s. 88.

¹⁰⁰ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domácí řád, kart. 9944.

Jako možné tělesné tresty uvádí Alois Zikmund tyto možnosti: vyloučení z her nebo společné procházky, práce za trest, újma v jídle nebo i celodenní půst, tělesný trest vykonaný metlou nebo rákoskou.

Vyloučení z her a procházky je trestem tělesným i duševním. Tento trest býval udělován rušitelům klidu a pořádku, liknavcům a rozpustilcům. Trestné práce byly udělovány lenochům a těm, kteří zneužívali doby oddechu. Práce trestné byly takové, které byly chovancům nepříjemné a které byli nuceni vykonávat mimo obvyklou pracovní dobu. Újmou v jídle se trestali ti, kteří používali zlá slova, nadávky a hrozby, byli nespokojeni s předloženým jídelníčkem, ničili věci, lhali, nebo kradli ovoce.

V naléhavých případech se použil tělesný trest vykonaný metlou. Tento trest byl vykonán citelně a opatrně, aby trestaný neutrpěl škodu na zdraví. Současně však byli chlapi poučováni o škodlivosti tohoto trestu, aby více chápali jeho nedůstojnost. Tento poslední druh trestu byl velkým sporem význačných pedagogů této doby. Někteří zavrhovali tento trest úplně, jiní byli jeho zastánci i ve výchově dospívající mládeže. Někteří ho považují za vhodný pouze pro děti, kde se žádá více slepé poslušnosti a kde samotné vědomí o existenci metly funguje jako odstrašující příklad. Sám Alois Zikmund tvrdil, že v dobře organizovaném ústavu se správným výchovným ovzduším nebude potřeba sahat k tělesným trestům vůbec, nebo jen velmi zřídka.¹⁰¹

5.3.8 Samospráva chovanců

Do spolkové samosprávy byli voleni funkcionáři z řad chovanců na určitou dobu a vychovatel zaujímal pouze místo bdělého rádce, ne však přímého vůdce. Účelem této samosprávy byla podpora vzniku a vývoje spoluzodpovědnosti za pořádek a kázeň ve skupině, povzbuzování chovance ke zvýšené pracovitosti, podpora zájmu o celek, snaha naučit chovance upravit si svůj život, podpora dobrých činů, které jsou konané pro druhého chovance, popřípadě pro celou společnost. V Opatovické vychovatelně se samospráva chovanců moc neujala, a to pro nedostatek vhodného výchovného personálu. Byly zde ale ojedinělé pokusy v částečné samosprávě.¹⁰²

¹⁰¹ ZIKMUND, A., 1930, s. 90.

¹⁰² ZIKMUND, A., 1930, s. 96.

5.3.9 Četba

Také četba zaujímala ve výchově mravně vadných, zejména u mládeže, důležité místo. Záleželo ovšem na vhodném výběru četby, která musela být zajímavá a napínavá. Byly doporučovány zejména cestopisy, novinky z technického života a dějepisné knihy. Detektivní knihy byly považovány za pochybnou literaturu, které mnohé chovance svedly na scestí a následně do vychovatelný. Takovéto četbě bylo nutné zabránit. Chovancům, kteří neuměli číst, vychovatelé předčítali obsahy uznávaných děl, významné události z novin, nebo vyprávěli pravdivé příběhy ze života a to nejlépe k večeru za soumraku. Případné otázky chovanců byly vítány a s radostí zodpovězeny. Také krátké přednášky doprovázené promítáním obrázků, byly u chovanců velmi oblíbené.

5.3.10 Hudba, zpěv a divadlo

Zpěv a hudba tvořily ve vychovatelně radostné prostředí. Z tohoto důvodu nemohl zpěv ve vychovatelně chybět. Léčebný vliv hudby a zpěvu na tělo i ducha byl vychovatelům velmi dobře znám. U lidí otupělých, jako byli mravně vadní chovanci ve vychovatelně, probouzela hudba a zpěv mravní sílu. Hraní divadelních představení, zvláště ponechala-li se chlapcům samostatnost ve volbě provedení, ukazovalo výborné výchovné výsledky. Tato činnost zabírala chlapcům velice volného času a ti pak neměli čas na zahálení a přemýšlení o hloupostech.¹⁰³ Na jevišti zemské vychovatelný se 26. února 1933 uspořádal zábavný večer a byla sehraána pro veřejnost divadelní hra V. Krylova: Medvěd námluvčím. Další divadelní představení chovanci odehráli 1. a 11. listopadu 1933. Nazkoušeli divadelní drama Jaroslava Baláka s názvem Terna a hru Franze Arnolda a Ernsta Bacha Stydlivý Don Juan.¹⁰⁴

5.3.11 Bohuslužby

Chovanci ústavu se museli pravidelně účastnit bohoslužeb, které se sloužily v domácí kapli v česko-latinském a německo-latinském jazyce. Křesťansko-katoličtí káránci se museli bohoslužby účastnit každou neděli, ve svátek a nejméně jednou v týdnu i ve všední den. Také v den svých narozenin a jmenin se musel káranec zúčastnit bohoslužby. Po zřízení domácí kaple v ústavu byli káránci povinni účastnit se

¹⁰³ ZIKMUND, A., 1930, s. 99.

¹⁰⁴ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., rok 1933.

bohoslužby každodenně. Osvobození od bohoslužby byli pouze nemocní a ošetřující káránci. Ti, co byli zaměstnáni v kuchyni a domácími pracemi, se bohoslužeb účastnili střídavě. Každou neděli a ve svátek se mimo bohoslužby také káránci účastnili kázání, které probíhalo střídavě v českém a německém jazyce. Káránci, kteří vyznávali jiné náboženství než římsko-katolické, měli dovoleno, pokud to umožnily místní poměry, alespoň na velké svátky být dovedeni k bohoslužbě.¹⁰⁵

5.3.12 Tělocvik, sport, hry a vycházky

Dobře vedený výchovný tělocvik napomáhal k dobrovolné ukázněnosti, a proto mu byla věnována zvláštní péče. Pro děti do 14 let zde byl vyučován školní tělocvik. Pro dospívající chlapce byl organizován tělocvik školní a spolkový, dle jejich tělesné a duševní vyspělosti. Velmi se dbalo na výběr jednotlivých cviků s ohledem na povahu vykonávajícího řemesla a zaměstnání. Pro chovance, kteří během dne vykonávali těžší práce, byl tělocvik zaměřen na tělesnou obratnost. Lehce pracující chovanci měli naopak cvičení zaměřená na vývoj svalů. Vhodný byl někdy i vojenský tělocvik, aby se upevnila kázeň a chlapci se připravili na vojenskou službu.

Vedle pravidelného tělocviku byla věnována pozornost i programovému sportu. Chovanci se tak museli podrobovat pravidlům a výrokům rozhodčího. V opatovické vychovatelně se zejména dařilo míčovým hrám, tenisu, zdravotním vycházkám, plavání, veslování a bruslení. Tyto sporty měli chlapci v oblibě, protože se konaly v přírodě a mohli se při nich náležitě vyžít. Pro zdárné pěstování těchto sportů bylo zapotřebí mít přiměřené hřiště, sportovní náradí, v blízkosti řeku nebo rybník a široké okolí vhodné pro turistiku. To vše opatovická vychovatelná splňovala.¹⁰⁶

5.3.13 Výchova prací

Jedním z předních výchovných prostředků v opatovické vychovatelně byla výchova prací. Vychovatelé budili u chovanců zájem o pořádek a řádné udržování ústavu. Práce spojené s úklidem a údržbou byli prospěšné pro chovance i pro jejich budoucí samostatný život. Také zúžitkování zdánlivě bezcenných věcí učilo chovance šetřit a přemýšlet o jejich vhodném použití. Výchova řemeslnou prací podporovala schopnost soustředit se, pílí a vytrvalost, přesnost, vynalézavost, pečlivost, ukázněnost a také

¹⁰⁵ NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Domácí řád, kart. 9944.

¹⁰⁶ ZIKMUND, A., 1930, s. 100.

svědomitost. Mimo to tvořivá práce vzbuzovala u mladých chovanců zájem i radost z výrobku, čímž ostatní pudy byly zatlačovány do pozadí. Chovanec se neměl cítit jen dělníkem, ale především člověkem. Proto vždy bylo nutné upřednostňovat řemeslnou nebo zemědělskou výuku podle zálib a schopností chovance.¹⁰⁷

5.4 Vyučování

Všichni chovanci, děti i dospívající chlapci, byli povinni navštěvovat ústavní školu. V opatovické vychovatelně byly zřízeny tři druhy škol. Ústavní škola, která odpovídala dle rozsahu učební látky škole obecné. Dále tříletá Ústavní živnostenská škola pokračovací (škola učňovská) a dvouletá Ústavní lidová škola hospodářská. Všechny tyto školy byly díky obsahu učiva, výchově a technice vyučování školami speciálními. Školní rok na všech těchto ústavních školách trval 10 měsíců a klasifikace byla pololetní.

5.4.1 Ústavní škola (Obecná škola)

Vyučování v ústavní škole se setkávalo s velkými obtížemi, které vycházely z faktu, že do ústavní školy žáci vstupovali během roku podle toho, kdy byli do ústavu přijati. Značná část žáků pocházela ze zanedbaného prostředí, neměla školní návyky; žáci byli roztržití, měli velmi malé vědomosti a rozumově zaostávali. Z velké části byli nově příchozí chovanci analfabeti. To vše si vyžádalo zřízení zvláštní pomocné třídy. Vzhledem k těmto všem obtížím ale bylo žádoucí, aby vyučování bylo individuální s ohledem na duševní úroveň a schopnosti žáka.

Dále bylo nutné, aby vzdělávací systém byl pohyblivý – umožnil žákům vzdělávat se v předmětech vyšší třídy, pokud svou inteligencí na ně žák stačil; slabému žáku naopak umožňoval učit se s žáky nižšího ročníku. Učební osnovy proto musely být pružné a přizpůsobovaly se výchovnému programu. Doporučený počet žáků ve třídě byl 20 až 30 dětí. Slabě nadaní a slabomyslní žáci, kterých byl v ústavu velký počet, se vzdělávali ve zvláštní pomocné třídě. Velký důraz se kladl na předměty, které podporovaly vývoj správného smýšlení a charakteru. Byly to vyučovací jazyk, dějepis, občanská nauka, náboženství, zpěv a tělocvik.¹⁰⁸

¹⁰⁷ ZIKMUND, A., 1930, s. 123.

¹⁰⁸ ZIKMUND, A., 1930, s. 116.

Při výuce psaní a pravopisu se používala Suchardova metoda. Počítalo se ale s tím, že se chlapci budou v životě věnovat řemeslům nebo zemědělství, a proto nebyl pravopisu dáván až tak veliký význam. Přístupovalo se tedy k výuce spíše z praktického hlediska, bez mluvnické teorie.

Při výuce matematiky (počtů) se velmi využívalo názoru – k pochopení násobilky, měření a dělení se například využíval Suchardův násobilkový diagram. Při počítání slovních úloh z paměti i písemně, bylo doporučeno, aby učitel volil takové příklady, které budou žáky povzbuzovat k šetrnosti, úctě k nastřádanému majetku, zasloužené mzdě a které poučují o hodnotě věcí.¹⁰⁹

V kreslení dosahovali žáci průměrných výsledků obecné školy. Zřídka se vyskytnul mezi žáky nadaný kreslíř.

Výuka zpěvu byla poznamenána nedostatkem hudebního sluchu velké části žáků a v době pohlavního dospívání docházelo navíc u chlapců k mutaci. K nedostatečnému vývoji hudebního sluchu přispíval fakt, že mnozí chlapci pocházeli z takového prostředí, kde se zpívalo jen velmi málo, nebo vůbec. Hojným procvičováním zpěvu a výběrem nadaných chlapců se postupně docílilo i libého vícehlasného zpěvu.

Pracovní vyučování a ruční práce měly pro žáky významný výchovný přínos. Vyrábění různých předmětů a drobností působilo radost žákům, ale také jejich rodičům a přátelům, kteří byli těmito drobnostmi obdarováni. Ruční práce dovedly chovance zaujmout, čímž byla odváděna jejich pozornost od nemorálních myšlenek. Osvědčila se zde práce z hlíny, proutí, lýka, ze dřeva a plechu.

Snahou ústavní školy bylo se co nejvíce přiblížit ideálům činné pracovní školy, v níž žáci dochází k poznatkům svou samočinností na základě otázek, četby, pozorování, pokusu, měření, dále slovního, výtvarného a plastického podání. Učitel určoval směr práce a zasahoval jen v případě váhavosti žáka. Tvořivou prací se chovanci přibližovali k pochopení pravého smyslu života a osamostatnění se.

5.4.2 Ústavní živnostenská škola pokračovací (škola učňovská)

Kromě výchovné stránky byla výuka na této škole stejná jako na živnostenských školách pokračovacích pro běžnou mládež. Praktická výuka chovanců – učňů byla realizována v řemeslných dílnách a zahradnictví. Středem veškerého vyučování byla orientace na živnost žáka a snaha, aby se mu dostalo odborného vzdělání pro jeho

¹⁰⁹ ZIKMUND, A., 1930, s. 117.

budoucí povolání. Živnostenská škola pokračovací v Opatovicích nad Labem souběžně také působila na vnitřní přerod zvráceného mravního života chovanců. Na tuto činnost kladla škola a celá vychovatelná veliký důraz. Nebylo by dostačující, kdyby škola zajistila pouze odbornou praktickou výchovu. Stejně tak důležité bylo vychovávat žáka ve svědomitého a poctivého člověka, budoucího samostatně pracujícího živnostníka.

Všichni nově příchozí chovanci, i ti s dobrým prospěchem, byli zařazováni do přípravných tříd; při škole živnostenské byly zřízeny přípravné třídy dvě. První z nich byla určena pro částečné, nebo úplné analfabety, druhá byla určena pro pokročilejší učně. Zde bylo cílem doplnění a docvičení chatrných vědomostí a dovedností. Z přípravy postupovali žáci způsobili k řemeslu do prvního ročníku Ústavní živnostenské školy. Žáci neschopní k řemeslu byli přiděleni k polnímu hospodářství a navštěvovali Ústavní lidovou školu hospodářskou.

V Ústavní živnostenské škole se chovanci rozdělili dle řemesel do jednotlivých tříd. Odbornou teorii i praxi tam vyučoval jeden mistr – učitel. Řemesla byla volena tak, že si každý chovanec podle svých schopností mohl jedno z devíti v ústavě vyučovaných řemesel vybrat, nebo byl k nějakému přidělen. Chovanci nejinteligentnější se učili uměleckému a stavebnímu zámečnictví. Jejich praktická výuka se zaměřovala na soustružnictví kovů, nebo nábytkové a stavební truhlářství. Inteligentní, ale tělesně slabí chovanci se věnovali knihařství. Méně inteligentní chovanci se učili řemeslu natěračskému, obuvnickému, krejčovskému nebo živnosti zahradnické. Duševně slabí chovanci byli zaměstnáváni košíkářstvím, kartáčnictvím a zemědělskými pracemi.¹¹⁰

V roce 1924 byla Ústavní živnostenská škola pokračovací změněna na Odbornou školu živnostenskou. Ústavní dílny byly následně připojeny ke škole jako dílny školní. Zásadní změnu přineslo nařízení vlády ze dne 31. ledna 1924 o započtení zaměstnání v ústavních dílnách zemské vychovatelné v Opatovicích nad Labem. Uskutečnění této přeměny mělo velký význam. Především se učňům mohla vydávat vysvědčení podle živnostenského řádu nahrazující tovaryšský list pod firmou Odborné školy živnostenské. Důležité bylo, že chovancům toto vysvědčení dávalo právo nastoupit a samostatně provozovat řemeslnou živnostenskou činnost. Dosavadní stav opravňoval vychovatelnou vydávat jen výučná vysvědčení podle §14b živnostenského řádu, kdy propuštění chovanci, kteří chtěli samostatně provozovat řemeslnou živnostenskou činnost, byli nuceni se podrobit ještě tovaryšské zkoušce. Také z důvodů

¹¹⁰ ZIKMUND, A., 1930, s. 119.

sociálního opatření bylo žádoucí, aby na výučním vysvědčení nebyl uveden výchovný ústav, ale jen Odborná živnostenská škola. Tím se chovancům umožnilo vstoupit do života s průkazem, který je nestigmatizoval.¹¹¹

5.4.3 Ústavní lidová škola hospodářská

Tento typ školy měl obdobný účel jako Ústavní živnostenské škola pokračovací. Cílem této dvojtřídní školy bylo poskytnout zemědělskému uční takové vědomosti a informace, které bude jako malý hospodář, nebo zemědělský dělník potřebovat. Jelikož se zemědělství věnovali zpravidla chovanci méně inteligentní, bylo nutné požadavky zmírnit a přizpůsobit učební metody jejich schopnostem.

Školní rok se zde dělil na pětiměsíční část teoretickou a pětiměsíční část praktickou. Část teoretická probíhala v zimních měsících a vyučování se zaměřovalo na vyučovací jazyk a písemnosti, počty s měřictvím a účetnictvím, přírodovědné a národohospodářské základy zemědělské výroby, družstevnictví, pojišťovnictví, občanskou nauku, zdravotědu a tělesnou výchovu. Po dobu zimních měsíců se prováděly také rukodělné práce, které měly žáky naučit jednoduché zemědělské výrobky a opravy. Jako vhodný materiál bylo doporučováno dřevo, sláma, proutí, kůže a motouz. Během praktického vyučování chovanci pracovali na ústavních pozemcích nebo na tzv. pokusném poli. Část vyučování se zaměřovala i na chov dobytka a drůbeže.¹¹²

5.4.4 Vychovatel

Nejdůležitějším výchovným prostředkem v opatovické vychovatelně byla osobnost vychovatele. Výchovný úspěch závisel na správném citovém poměru mezi vychovatelem a chovancem. Tohoto poměru vychovatel docílil pedagogickým taktem, klidem, humorem, trpělivostí, získáním úcty, důvěry a lásky chovanců. Jen vychovatel, který si vážil svých svěřenců, byl i ctěný a vážený pro své svěřence. Vedle trpělivosti nesměl vychovatel nikdy ztratit důvěru v chovance. Vychovatel proto nesměl žádného chovance odsuzovat a říkat mu, že z něho nic nebude. Při hrách, tělocviku, sportu, zpěvu a hudbě si společní vychovatel dobyl brzy srdce svěřenců. Naopak v hněvu pronesené špatné slovo, nebo i nadávka mohla mnoho pokazit a ukázala mimo jiné i vychovatelovu slabinu.

¹¹¹ ZIKMUND, A., 1924, s. 28.

¹¹² ZIKMUND, A., 1930, s. 121.

Provozování zemědělství a různých řemesel v ústavech pro mládež vyžadovalo ze strany vychovatelů – dílenských mistrů neustálé sledování pokroku v řemesle a hospodářství, aby stáli na výši své doby. Nestačila jen manuální zručnost, bylo zapotřebí stále si doplňovat své vzdělání odborné i teoretické.¹¹³

5.5 Třetí období – propuštění z vychovatelny

Propuštění odchovance do veřejného života je pokračováním a doplněním ústavní výchovy. Důležitým úkolem ústavu bylo chovance vhodně umístit tak, aby jeho získané dovednosti neutrpěly vážnější újmu. Z tohoto důvodu bylo propuštění chovance zásadně jen podmíněčné. V případě, že by se odchovanec ve veřejném životě neosvědčil, mohl být navrácen do ústavu k další výchově.

Vychovatelna udržovala s odchovancem stálý styk jednak osobní, jednak písemný. První návštěvu bylo nutné uskutečnit v krátké době od propuštění, kdy chovanec potřeboval nejvíce mravní a hmotné podpory. Často bylo zapotřebí důkladně odchovance napomenout a pohrozit mu, že se bude muset vrátit zpět do ústavu. Další návštěva byla realizována dle potřeby, vždy však bylo nutné odchovance alespoň jednou do roka navštívit.

Považoval-li odchovanec vychovatelnu za svůj domov, bylo jeho snahou, zejména bylo-li jeho působiště blízko ústavu, aby osobní styky s ústavem udržel. Byli-li odchovanci, hlavně sirotci, zaměstnáni v blízkosti ústavu, bylo možné je pozvat na významné svátky na návštěvu. Pokud odchovanci přišli na návštěvu upraveni a v pěkném oděvu, byli na ně vychovatelé hrdí a na ústavní chovance působili velmi povzbudivě.

S odchovanci umístěnými daleko od ústavu udržovala vychovatelna hlavně písemný kontakt. Písemný styk byl lacinější a mohl se tak opakovat častěji, nejméně však jednou za čtvrt roku.

Aby mohla vychovatelna odchovance vhodně umístit, bylo její povinností dbát na to, aby měla v záznamech dostatek osvědčených zaměstnavatelů. Odchovanec podmíněčně propuštěný, který se ve veřejném zaměstnání neosvědčil, byl navrácen zpět do vychovatelny.¹¹⁴

¹¹³ ZIKMUND, A., 1930, s. 131.

¹¹⁴ ZIKMUND, A., 1930, s. 141.

6 Výchovné výsledky

Výchovné výsledky, které uváděly vychovatelny, se vztahovaly zpravidla na krátké období po propuštění z ústavu. Po delší době se ztrácel kontakt s propuštěným chovancem úplně. Vychovatelny pro mládež mravně vadnou ve věku do čtrnácti let, uváděly výchovné výsledky ve výši 75–80 procent úspěšnosti nápravy chovanců. U dospívající mládeže byla u lehčích mravních vad průměrná úspěšnost výchovy 70–75 procent. U těžších mravních vad byla průměrná úspěšnost výchovy pouze 60 procent. U zbytku chovanců se převýchova neosvědčila a propuštění chovanci propadli další zločinnosti.¹¹⁵ Opatovická vychovatelna své poslání plnila dle statistik tak, že 71,40 % propuštěných chovanců se poctivě živilo a řádně se chovalo.¹¹⁶

Výsledky ústavní výchovy byly z největší míry podmíněny kvalitou personálu.¹¹⁷ Alois Zikmund upozorňoval na to, aby byl u nás zaveden kurz pro výcvik vychovatelů v ústavní výchově. Jen dobře školený vychovatel, nejlépe s vrozenými vychovatelskými vlastnostmi měl význam pro mravní regeneraci mládeže. Praktická i teoretická příprava byla pro vychovatele důležitým nástrojem ve výchově mravně vadné mládeže. Vychovatelé ale takovou přípravu mnohdy neměli.¹¹⁸

Dalším faktorem, který ovlivňovat úspěšnost ústavní výchovy byl zdravotní a duševní stav přijímaných chlapců. S ohledem na zdravotní stav chovanců zákon stanovoval, že do ústavů tohoto charakteru nemohou být přijímány osoby tělesně a duševně nemocné. Přesto se však zde vyskytovali nezletilí chlapci, kteří nevykazovali normální duševní obraz. Nacházeli se zde psychopati nejrůznějšího druhu. Mnozí se zdržovali v ústavech jen dočasně, zahrnutí sem příliš bouřlivým prožíváním puberty. Tento duševní obraz, zasazený do rodového rámce bídy, alkoholismu, tuláctví a žebroty vtiskoval mravně vadným charakter sui genesis.¹¹⁹

Již samotné nařízení ústavní výchovy nebylo zcela praktické. Ústavní výchova, kde nebyly chovanci odstupňovány dle stupňů mravní zpustlosti, víc pokazila, než napravila. V praxi bylo umístění do výchovných ústavů spojeno často s velkými obtížemi. Především nebylo dost ústavů, a proto nebylo možné provádět třídění mladistvých mravně narušených podle stupně zpustlosti či individuálních sklonů. Zemské ústavy byly stále přeplněny, takže mladiství museli často čekat na vyřízení

¹¹⁵ ZIKMUND, A., 1930, s. 145.

¹¹⁶ Pamětní kniha obce Opatovice n. Lab., s. 67.

¹¹⁷ FILLA, R., 1939, s. 113.

¹¹⁸ ZIKMUND, A., Úchylná mládež 1930, s. 146.

¹¹⁹ MAISNER, J., 1939, s. 169

žádosti zemským úřadem a na svolení vychovatelny několik měsíců. To byla příliš dlouhá doba, protože pustnutí mladistvých, kteří se ocitli na šikmé ploše, postupovalo velmi rychle.¹²⁰

O výsledku výchovné práce napsal bývalý chovanec opatovické polepšovny Stanislav Řáda publikující pod pseudonymem Vašek Káňa tato slova: „*Něco tu ve mně zabili, něco mi za to dali, leccemu mne naučili. Tomu zejména, že není na světě spravedlnosti, že péče o mravně narušenou mládež je nejsprostší podvod a že pokrytectví všech těch vychovatelů a jejich nadřízených je nejzákeřnější zbrani.*“¹²¹

Mnozí chovanci se z polepšovny domů již nikdy nevrátili. Jedním z nich byl i Ferdinand Košťál, který se 29. května 1900 ve své ložnici oběsil.¹²²

¹²⁰ LAUSCHMANNOVÁ, M., 1939, s. 99.

¹²¹ KÁŇA, V., 1965, s. 201.

¹²² NA, ZV III.,ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, kart.9952.

7 Závěr

K problematice polepšování mladistvých chovanců, kteří prošli branou opatovické polepšovny, jsem přistoupila z různých pozic. Každý společenský jev musíme chápat ve vzájemně se prolínajících souvislostech. Příčin poruch chování je velmi mnoho a stěží si dokážeme představit všechny vazby mezi nimi. Porucha chování může být u mladistvého také pouze reakcí na náročnou životní situaci, ve které se špatně orientuje, nebo ve které se nedokáže adaptovat. V letech 1891–1947 bylo kritickým a vysilujícím životním situacím vystaveno velmi mnoho dětí a mladistvých. I proto naše největší zemská polepšovna neměla o klienty nouzi. K těm nejhorším okamžikům patřila první a druhá světová válka a hospodářské krize. Mnoho trestných činů bylo páčáno přímo z bídy a ve snaze zachránit si vlastní život. Všechny lidské společnosti měly a mají normy určující žádoucí chování lidí. Každá doba řeší problémy své mládeže svým způsobem a svými možnostmi. I dnes jsou poruchy chování u dětí a adolescentů velmi častým problémem, se kterým se pedagog ve své praxi setkává a který je středem zájmu řady odborníků.

Myslím si, že nejdůležitější při výchově, je porozumět dítěti. Musíme vědět, že to, čeho dosáhneme rákoskou a vyhrožováním, nemá takovou hodnotu jako to samé, ale dosažené pomocí laskavého přístupu a tolerance. Jedině při pochopení tohoto principu se mohl zaměstnanec polepšovny stát vychovatelem a ne pouhým dozorcem.

Efektivita převýchovy v Zemské polepšovně v Opatovicích nad Labem spočívala v nastavení cílů na skutečně dosažitelnou úroveň. Byl to právě Alois Zikmund, kdo měl realistický pohled na celou problematiku převýchovy. Alois Zikmund zde navrhl pro převýchovu chovanců celou řadu organizačních opatření. Jako první v polepšovně zavedl osobní arch každého chovance, uvedl do provozu psychotechnickou zkušebnu a ústavní poradnu. Všechna tato organizační opatření, pouze v dokonalejším provedení, se používají v ústavní výchově dodnes.

Použitá literatura:

CIPRO, Miroslav (2001). *Slovník pedagogů*. Praha: Miroslav Cipro. ISBN 80-238-6334-7

DOLEŽAL, Jaroslav. *Padesát let práce na záchranu mládeže mravně ohrožené*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné, 1935.

FILLA, Richard. Poměr rodičů k vychovávacím ústavům. Úchylná mládež, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 15, říjen 1939, sešit 5.

HALÍŘOVÁ, Martina. *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, 282 s. Monographica. ISBN 978-80-7395-486-4.

HRONCOVÁ, Jolana, Ingrid EMMEROVÁ a Blahoslav KRAUS. *K dějinám sociální pedagogiky v Evropě*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2008, 212 s. ISBN 978-80-7414-072-3

CHALOUPKA, Luboš, VOCILKA, Miroslav, MOUCHA, Zdeněk. *Etopedie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

JANSKÝ, Pavel. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004. ISBN 80-7041-114-7

KLÍMA, Pavel a Josef KLÍMA. *Základy etopedie: uvedení do etopedie, nárys vývoje a organizace péče*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, 122 s

KOMENSKÝ, Jan Amos a Josef KOŘÍNEK. *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1873.

KRAUS, Blahoslav. *Sociální aspekty výchovy*. 2. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999, 165 s. ISBN 80-7041-135-X.

LAUSCHMANNOVÁ, Marie. *Zkušenosti z trestního soudnictví nad mládeží*. Úchylná mládež, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé,

mravně vadné a zmrzačelé. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 15, rok 1939, sešit 9.

MAISNER, Josef. Mravně vadné dítě z hlediska eugenického. Úchylná mládež, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačelé. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 15, rok 1939, sešit 5.

MIŘIČKA, August. *O trestním soudnictví nad mládeží: zákon ze dne 11. března 1931 č. 48 Sb. z. a n. s důvodovými zprávami, prováděcími nařízeními a souvisícími zákony.* Praha: nákladem Československého Kompasu, 1932, 309 s. Komentované zákony Československé republiky; sv. 33.

MKN-10: Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize. Tabeleární část. Aktualizované vydání k 1.1.2018. Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR 2018. ISBN 978-80-7472-168-7

MOUCHA, Zdeněk. *Alois Zikmund - život, dílo a pedagogický odkaz zakladatele české sociální pedagogiky.* Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 1990-, 1992/93, 3(3), 38-49. ISSN 1211-2720.

PIPEKOVÁ, Jarmila a Hans HOVORKA. *Kapitoly ze speciální pedagogiky.* Brno: Paido, 1998, 234 s. ISBN 80-85931-65-6.

PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru.* 3., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2009, 271 s. ISBN 978-80-7367-567-7.

RENOTIÉROVÁ, Marie a Libuše LUDÍKOVÁ. *Speciální pedagogika.* 3. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, 313 s. Učebnice. ISBN 80-244-1073-7.

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce. Řada historická. 1969, roč. 18, č. C16, s. 73-101

SLOMEK, Zdeněk. *Etopedie.* Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. ISBN 978-80-86723-84-6

SOMR, Miroslav. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, 359 s. Učebnice pro vysoké školy.

SOVÁK, Miloš. *Nárys speciální pedagogiky*. 4. upr. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, 231 s.

VOCILKA, Miroslav a Jana POHUNKOVÁ. *Speciálně pedagogická terminologie etopedická*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, 83 s.

VOJTOVÁ, Věra. *Kapitoly z etopedie I. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2008. ISBN 978-80-210-4573-6

ZEMAN, Josef. *První vychovatelna na Moravě. Úchylná mládež*, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 19, říjen 1943, sešit 5.

ZIKMUND, Alois. *Psychotechnická zkušebna v nápravné výchově dospívající mládeže. Úchylná mládež*, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 11, rok 1935, sešit 3.

ZIKMUND, Alois. *Zemská vychovatelna v Opatovicích. Úchylná mládež*, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 1, říjen 1924, sešit 1.

ZIKMUND, Alois. *Problémy praxe ve vychovatelně. Úchylná mládež*, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 6, rok 1930, sešit 5.

ZIKMUND, Alois. *Mládež mravně vadná*. Praha: Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných 1930.

ZELENKA, B. *Příčiny úpadku mravního stavu a přestupnosti mládeže. Úchylná mládež*, časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé,

mravně vadné a zmrzačené. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé, ročník 9, 1933, sešit 4.

Zemská vychovatelna v Opatovicích n. L. Pardubice. Pardubice, Lidová knihtiskárna Pardubice, 1932.

Historické prameny:

Národní archiv:

Fond: Zemský výbor III. (1874-1928), XXIII. Zemské donucovací pracovny a polepšovny.

- NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice - zřízení, kart. 9944.
- NA, ZV III., ZDPaP, Zemská polepšovna Opatovice, Káránci, kart. 9952.

Státní okresní archiv Pardubice:

Fond: Archiv obce Opatovice nad Labem. (1822) 1850 - 1945 (1967).

- Pamětní kniha obce Opatovice nad Labem
- SOA, AO Opatovice, Samospráva 1850-1945, AP 470.

Zákony a zákoníky:

Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1873[online]. [cit. 12. 1.2020]. Dostupné z:

<https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>

Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1885[online]. [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné z:

<https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>

Vládní nařízení ze dne 31. ledna 1924 o započtení zaměstnání v ústavních dílnách zemské vychovatelny v Opatovicích nad Labem [online]. [cit. 12. 1.2020]. Dostupné z:

<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1924/016-1924.pdf>

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1931. Zákon ze dne 11. března 1931 o trestním soudnictví nad mládeží [online]. [cit. 12. 1.2020]. Dostupné z:

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5202&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

Zákon č. 95/1948 Sb. - Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon) [online]. [cit. 12. 1.2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-95>

Obrazová příloha:

Obr. 1: Budova polepšovny - vychovatelny v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 2: Krejčovská dílna v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 3: Obuvnická dílna v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 4: Dílna strojních zámečníků v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 5: Kartáčnická dílna v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 6: Košíkářská dílna v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 7: Kuchyň v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 8: Jídelna v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 9: Tělocvična v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.

Obr. 10: Truhlářská dílna v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Soukromý archiv Jaromíra Chudého.